

SALTANATIN KALDIRILMASININ ARDINDAN İSTANBUL BÜROKRASİSİNİN TBMM HÜKÜMETİ'NE BAĞLANMA SÜRECİ VE İSTANBUL TÜRKLÜĞÜ'NÜN MUHAFAZASI TARTIŞMALARI

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ*

Öz

Milli Mücadele'nin başarıyla tamamlanması ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra TBMM 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat'ı kaldırmıştı. Lozan Antlaşması'nın hemen öncesine denk gelen bu dönemde İstanbul'daki işgal hâlen devam etmekteydi ve İstanbul'daki hükümetin başında da Tevfik Paşa bulunmaktaydı. Tevfik Paşa Hükümeti birkaç gün içinde kararı kabul etmek zorunda kalarak, 4 Kasım 1922 günü istifa etmişti. Bu tarihten itibaren İstanbul'daki devlet işlerinden tamamen TBMM sorumluydu. İstanbul'un Ankara'ya intikal süreci olarak da tanımlanan bu dönemde İstanbul'daki tüm resmî makamların TBMM'ye devri için yapılan çalışmalar arasında en çok tartışılan konuların başında İstanbul'da görevli memurların istihdamı konusu gelmekteydi. Milli Mücadele dönemindeki tavırları dolayısıyla mecliste İstanbul memurlarına karşı açık bir güvensizlik var olmakla birlikte hem mecliste hem de İstanbul kamuoyunda İstanbul'un ve İstanbul Türklüğünün geleceğine yönelik endişeler de vardı. Memurların istihdamı, bu güvensizlik ve endişelerin getirdiği tartışmalarla yürütülen bir süreç sonunda gerçekleşecekti. Bu makalede, İstanbul memurlarının yeniden istihdamları ve maaşlarının ödenmesi mevzusu, süreçte yaşanan tartışmalarla birlikte incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Bürokrasi, Memuriyet, Saltanatın Kaldırılması, Milli Mücadele, İstanbul.

The Process Of Attaching Istanbul Bureaucracy To The Turkish Grand National Assembly Government After The Removal Of The Sultanate And Discussions On The Preservation Of Turks In Istanbul Abstract

After the acquisition of the National Struggle and the signing of the Mudanya Armistice, Grand National Assembly of Turkey removed the Sultanate

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, r_erhangullu@yahoo.com.tr

on November 1, 1922. The period immediately prior to the Lausanne Treaty, occupation was still ongoing in Istanbul and Tevfik Pasha was the head of the government in Istanbul. The government of Tevfik Pasha had to accept the decision within a few days and resigned on November 4, 1922. From this date, Grand National Assembly was responsible from the state affairs in Istanbul. One of the hotly debated topics in the process of transferring Istanbul state affairs to Ankara was the employment of state officials in Istanbul. Due to their attitude during the National Struggle, there was a clear distrust of Istanbul officials. However, there were also concerns about the future of Istanbul and Turks in Istanbul both in the parliament and in the public opinion of Istanbul. Employment of government officials of Istanbul would take place at the end of a process driven by this debates and insecurities. In this article, the reemployment of Istanbul officials and the payment of their salaries will be examined together with the discussions during the process.

Keywords: Bureaucracy, Officialdom, Removal Of The Sultanate, The National Struggle, Istanbul.

Giriş

Bürokratik ve hiyerarşik bir idari yapılanmaya sahip olan Osmanlı Devleti'nde -özellikle de başkent İstanbul'da- ciddi sayıda devlet memuru bulunmaktaydı. Devlet işlerinin yürütülmesinin temel unsuru olan memurlar, aynı zamanda ülkedeki "aydın" sınıfın önemli bir parçasıydı. "Memur" sıfatı, genel olarak sivil bürokraside görev alan tüm kadroları; kamuda çalışan bürokrat, kâtip, sekreter, müfettiş ve yönetici kadroların tamamını kapsamaktaydı. Kısacası sivil bürokrasi teşkilatına dâhil olan kamu idaresinin tatbikatı ile ilgili bütün resmî makamlardaki görevliler "memur" olarak tanımlanmaktaydı.¹

Konumları itibarıyla memurların devlet politikalarının hayata geçirilmesindeki önemleri nedeniyle, istihdâmları her dönemde farklı siyasi yaklaşımlara neden olmuştu. Memur istihdâmı konusundaki uygulamaları nedeniyle en çok eleştirilen dönemlerin başında II. Abdülhamit dönemi gelmekteydi. Saltanatı döneminde Bâb-ı Âli'yi geri planda bırakarak, ülkedeki tüm sivil ve askeri idare mekanizmasını Yıldız Sarayı merkezinden kendisi idare etmeye çalışan II. Abdülhamit için sivil bürokraside memur istihdâmının temel şartı kendisine "sadakât"ti. Sadakatin ardından liyakatin de Sultan için mühim bir kriter olduğu ifade edilse de II. Abdülhamit döneminde uygulanan Yıldız Sarayı merkezli bu idarî anlayış, devletin bürokratik işleyişinde birçok soruna neden olmuştu. Doğrudan Sultan'a bağlı bir devlet adamları kitlesi olduğu gibi, "sadakât"ı şüpheli olan birçok memur da İstanbul'dan taşraya sürgüne gönderilmişti. Memur maaşları hakkında kesin bir standart belirlenmemesi ve maaşlar arasındaki dengesizlik de konunun diğer bir boyutuuydu.²

¹ Mehmet Akif Terzi, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 19-20.

² II. Abdülhamit'in bürokrasi ile ilişkileri, memurlara yönelik uygulamaları ve yönetim anlayışı hakkında bkz. Gülten Saryıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 7-113; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Ya-

Ülke genelinde Sultan'a karşı oluşan muhalefet ve tepki, aynı şekilde Sultan'ın memur kadrosuna karşı da mevcuttu. Bu tepkinin tezahürü olarak, 1908 yılında anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi sonrası özellikle İstanbul basınında bürokrasideki tüm memur kadrosunun yenilenmesi talebi dikkat çekecekti. Ancak Meşrutiyet'in ilânının hemen ardından hükümet hem bu kadar sert bir müdahaleye isteksiz hem de imkânları büyük bir değişim için yetersiz olduğundan tüm memur kadrosunu değiştirmek gibi radikal bir adım atmayacaktı. Bununla beraber "önceki dönemin ricâli" ve "sâdik memurları"nın çoğu görevlerinden alınacaktı. Yine daha önce İstanbul'dan taşraya gönderilen memurlar geri dönmüş ve oluşan karmaşık durum memurlarla ilgili bir düzenleme yapılmasını zorunlu kılmıştı. Bu yüzden hükümet, anayasanın yürürlüğe girişinden hemen sonra memurlarla ilgili tensikat çalışmaları başlatmış, fakat uygulanmaya çalışılan tensikat hareketleri devleti hem maddi açıdan hem bürokrasinin işleyişi açısından zor durumlarla karşı karşıya bırakmıştı. Memurlara maaş ödemekte dahi zorlanan devletin, görevden aldığı memurların tazminatını da ödeyememesi, maddi kaygılarla yapılan uygulamaların daha büyük maddi zararlar ortaya çıkarmasına neden olmuştu. Devam eden yıllarda da (özellikle 1913 ve 1914 yıllarında çıkarılan kimi nizamnamelerle) memurlarla ilgili yeni düzenlemeler yapılmaya devam edilecekti.³ Diğer taraftan Meşrutiyet döneminde özellikle üst düzey memurların belirlenmesinde, II. Abdülhamit dönemindeki "Sultan'a sadakat"ın yerine "rejime sadakat" konusu belirleyici etkenlerden olmuştu. Hükümet üst düzey memur atamalarında "rejime sadakat"e hassaten önem verirken, alt düzey memuriyetlerde ise liyakata dikkat edilmeye çalışılmıştı. "Yeni bir memur modeli" ortaya çıkarmak, dönemin en önemli hedeflerindendi. Bu anlamda dönemin siyasi ortamı farklı olmakla birlikte, II. Abdülhamit döneminde yaşanan sorunların benzerleri bu dönemde de yaşanmıştı.⁴

Dolayısıyla memur kadrosunda "tasfiye", "yenileme" veya "düzenleme" olarak farklı tanımlamalarla açıklanabilecek, idarî ve malî çeşitli endişelerle yapılan kimi uygulamalar, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yönetimde

yınları, İstanbul 2006, s. 165-190. II. Abdülhamit döneminde görev yapan valilerin göreve getiriliş şartları ve uygulamalar üzerinden Sultan'ın bürokrasideki kadrolarının oluşumu hakkında bkz. Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri - Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s. 45-69. Gökhan Çetinsaya, II. Abdülhamit'in sadakatin ardından en çok liyakate önem verdiğini ifade eder, ancak Abdülhamit için sadakatin her şeyin önünde olduğu açıktır. Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, İSAM - İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayını, Sayı: 47, İstanbul 2016, s. 377.

³ Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi - II. Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara 2009, s. 53-123; Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform - Bâbü'ali (1789-1922)*, (Çevirenler: Latif Boyacı - İzzet Akyol), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 249-275.

⁴ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 258-270. Özellikle merkezden uzak vilayetlerde memur seçimi için "tecrübe, bölge lisanına ve ahvaline vukuf, iyi yönetici vasıflarına sahip olmak ve dürüstlük" gibi kriterler aranmaktaydı. Fakat uygulamada yine birçok problemle karşılaşmış, bürokrasiden beklenen liyakat ve verimliliğe ulaşılması sağlanamamıştı. Dönem boyunca konuyla ilgili olarak taşrada yaşanan sıkıntılara Basra Vilayeti'nden somut örnekler, Basra Vilayeti'nde hükümet-memur ve yerel güçler arasındaki ilişkiler ve yaşanan problemler hakkında bkz. Burcu Kurt, *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, Küre Yayınları, İstanbul 2015, s. 89-159.

yaşanan değişim süreçlerinde her zaman rastlanan bir durumdu. Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından göreve gelen İstanbul hükümetleri de memurlar konusunda benzer politikalar uygulamışlar ve memurları özellikle Anadolu'da yayılmaya başlayan Kuva-yı Milliye hareketi ile ilişkisi olmayan kişilerden seçmeye veya mevcut memurların Anadolu hareketine meyletmelerini engellemeye çalışmışlardı. Bu durum dolayısıyla Ankara'da meclisin açılması sonrası teşekkül eden Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nde görev alan memurlara, özellikle de İstanbul'da görevli olanlara karşı güvensiz bir tavra sahipti. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele öncesinden itibaren, mütareke öncesi Osmanlı bürokrasisine karşı olumsuz görüşleri ve eleştirileri bilinmekteydi. Paşa, son dönem Osmanlı memurlarını çoğunlukla *"Padişah'a yaranarak sadece kendi kişisel çıkarlarını kollamaya çalışan"* bir grup olarak görüyordu. Millî Mücadele devam ederken Mustafa Kemal Paşa'nın memurlar aleyhine olan görüşleri daha da sertleşmişti. Özellikle İstanbul'daki memurlar arasında, Millî Mücadele aleyhine çalışanlar bulunmaktaydı. Bu tür memurlar hakkında Mustafa Kemal Paşa sık sık gerekli birimlere uyarılarda bulunmuştu. Örneğin 15 Mart 1920 tarihli bir tamiminde, *"ülkeyi kurtarma çabasının aleyhinde çalışan memurlar"*dan bahsetmiş ve İstanbul Hükümeti'nden bu memurları görevden uzaklaştırmasını istemişti. Kendi yetki alanındaki bölgelerde, eleştirdiği memur sınıfından olmayan kimseleri istihdâm etmeye gayret eden Paşa, tüm uğraşlarına rağmen memurlarla ilgili çeşitli sıkıntılarla karşılaşmaya devam edecek ve ilerleyen tarihlerde, *"memur sınıfının siyasal hayatta etkin rol oynamasını önlemek için çaba harcanmasını"* dahi isteyecekti. Mustafa Kemal Paşa, memur sınıfından herkese iş bulmaya çalışmak gibi bir çabaya girilmemesini istiyor, dolayısıyla memurlarla ilgili sorunları ancak onları idarede geri planda tutarak engelleyebileceğini düşünüyordu. Bununla birlikte memurların ihtiyaçlarının karşılanmasının gerekliliğini de görüyor, bir şekilde maaşlarının ödenmesini sağlamaya çalışırken, bu çelişkili ortamda kendi kadrolarını oluşturabilmek için çaba gösteriyordu.⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın memurlara yönelik bilinen bu eleştirilerinin de etkisiyle, Millî Mücadele'nin başarıyla tamamlanması sonrası TBMM Hükümeti, İstanbul Hükümeti ve Saltanat yanlısı olarak bilinen bürokrat ve memurları tasfiye etmek arzusundaydı. Bunun için meclis 1 Ekim 1922 tarihinde çıkardığı bir yasayla, devletin bütün memurlarını geçici olarak *"işsiz"* statüsüne indirgemişti. Yasaya göre, her bakanlık eski devlet memurları arasından yeni bir sivil bürokrat/memur kadrosu oluşturacaktı. Millî Mücadele aleyhine faaliyette bulunanlar yeni kadrolara dâhil edilmeyeceklerdi. Bu durumda olmamasına rağmen yine de memuriyete alınmayanlar ise izinli sayılacaklar ve kendilerine uygun bir maaş bağlanacaktı.⁶ *"Ma'zûliyet maaşı"* olarak adlan-

⁵ Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı - Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından...*, (İngilizce'den Çeviren: Kadriye Göksel), Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 82-85.

⁶ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (İngilizce'den Çeviren: Nalan Soyarı), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 106.

dırılan bu maaşın ödenebilmesi için öncelikle memurların dosyaları ve önceki dönemde yaptıkları faaliyetler tedkik edilecekti. “*Millî Mücadele’ye muhalif bir hareketi görülmediği*” anlaşılırsa haklarında “*cevâz-ı istihdâm*” kararı çıkarılarak “*ma’zûliyet maaşı*” almaları sağlanmış olacaktı. Bu durumdaki memurlar açıkta tutulmakla birlikte ihtiyaç halinde yeni bir memuriyete atanacaklardı.⁷

Aynı uygulama İstanbul memurlarının Ankara’ya intikali sürecinde de yaşanacaktı. İstanbul’daki memurlarla ilgili bu tarz bir uygulamaya gidilmesinin nedeni sadece siyasi kaygılar da değildi. Mustafa Kemal Paşa’nın memurlarla ilgili eskiden beri var olan eleştirileri yanında, Kuva-yı Milliye ve Millî Mücadele aleyhinde faaliyette bulunanlar görevlerinden uzaklaştırıldıktan sonra dahi İstanbul’daki memur kadrosunun hükümete yükleyeceği idari ve mâli külfet konunun tartışmalı hale gelmesine neden olan diğer bir faktördü. İstanbul’daki memur sayısının fazlalığı, maaşlarının ödenmesinden, nerede ve nasıl istihdâm edileceklerine kadar birçok açıdan TBMM için problem olarak görülmekteydi. Zira İstanbul’daki memurlar, neredeyse TBMM Hükümeti’nin ülkenin diğer kısımlarında istihdâm ettiği memur kitlesi ile aynı sayıdaydı.⁸ Millî Mücadele sırasında da Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ne bağlı memurların masraf ve giderleri, zaten kısıtlı olan bütçeye ciddi yük oluşturduğu gerekçesiyle çeşitli eleştiri ve problemlere neden olmuş, bu yüzden zaman zaman memurların maaş ve harcırahlarında kesintiler yapılmak zorunda kalınmıştı. Yine Anadolu’daki memurlardan da Millî Mücadele aleyhtarı olanların görevlerine son verilmişti.⁹ Buna rağmen o dönemde elde kalan memur kadrosunu korumaya çalışmakla birlikte, hükümet için Millî Mücadele’nin başarıyla tamamlanması sonrası İstanbul’daki memurlar vesilesiyle oluşacak mâli külfet ciddi bir endişe kaynağıydı. Bu mali ve siyasi kaygılar, TBMM Hükümeti’nin İstanbul’daki bürokratik yapılanmasının teşkiline etki eden temel unsurlar olmuştu.

İstanbul’da TBMM İdaresinin Tesisi

Millî Mücadele’nin başarıyla tamamlanması sonrası İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Mütareke ile Doğu Trakya geri alınmış fakat nihâi barış imzalanana kadar İstanbul ve Boğazlar bölgesinde işgal kuvvetlerinin kalmaya devam etmesi kabullenilmişti. Ankara Hükümeti adına Doğu Trakya’nın devir-teslim işlemlerini İstanbul’da İtilaf Devletleri nezdinde yürütmek üzere de Refet Paşa görevlendirilmiş ve Paşa 19 Ekim günü İstanbul’a gelerek vazifesine başlamıştı. Fakat İtilaf Devletleri barış görüşmeleri için belirlenen İsviçre’nin Lozan şehrindeki konferansa TBMM Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümeti’ni

⁷ Galib Kemalî Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene, 1892-1922*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 151, 157.

⁸ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) - Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 236; Cengiz Şavklı - Tülay Aydın, “Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 87, Ankara (Kasım 2013), s. 77.

⁹ Akın, *a.g.e.*, s. 231-235.

de davet edince, bu ikiliği ortadan kaldırmak amacıyla TBMM 1 Kasım 1922 günü saltanatı kaldırmıştı. İstanbul'daki Tevfik Paşa Hükümeti böyle bir kararı kabul etmeyerek batılı devletlerden destek arayışına girse de bekledikleri desteği bulamamış neticede onlar da durumu kabullenmek zorunda kalmış ve 4 Kasım günü hükümet topluca istifa etmişti. Dolayısıyla 4 Kasım 1922 günü itibariyle İstanbul'daki devlet işlerinden de artık TBMM Hükümeti sorumluydu. Hükümet de bütün resmi işlemlerin sorumluluğunu İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya bırakmıştı. Paşa, Doğu Trakya'nın idaresini TBMM Hükümeti adına teslim alma vazifesinin yanı sıra Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul Temsilciliği görevini de yürütecekti.¹⁰

Refet Paşa İstanbul'a geldiği gün -saltanat henüz kaldırılmamışken- İstanbul Hükümeti'ne bağlı muhtelif memurlar Paşa'yı ziyaret etmişlerdi. Fakat İstanbul'daki resmi makamların ve memurların durumunun ne olacağı henüz belli olmadığı için Refet Paşa bu ziyaretleri, gelenlerin şahsi tavırları olarak kabul ettiğini, kendisinin de şahsı adına onlarla görüştüğünü ifade etmişti.¹¹ Saltanatın kaldırılması ve Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifası sonrası İstanbul'daki tüm adli ve idari makamlarda görevli memurların vazifeleri son bulmuştu. İstanbul Hükümeti tamamen ortadan kalktığı için TBMM Hükümeti dışında resmi makamları düzenleyecek bir birim mevcut değildi. Bu yüzden İstanbul'daki devlet dairelerine bağlı memurlar hem Refet Paşa'ya müracaat ederek hem de TBMM'ne telgraflar çekerek bağlılıklarını bildirmeye başlamışlardı. Bazı üst düzey yetkililer ve birçok ulema da şahsi olarak hükümete bağlılıklarını bildirmişlerdi. Fakat konuyla ilgili olarak Ankara'dan ilk anda cevap verilmeyince İstanbul'daki idareyi şahsi inisiyatifıyla yürütmekte olan Refet Paşa, memurlar konusunda da yine kendi adına hareket ederek, Ankara'dan kesin bir cevap alınana kadar devlet dairelerinin çalışmalarını önceden olduğu gibi sürdürmeye devam etmelerini istemişti. Bununla beraber bu durumun tamamen kendi şahsi müdahalesi olduğunu, Ankara'dan gelecek net cevaba göre ilerleyen dönemlerde konunun netleşeceğini de ifade etmişti. Kısa süre içinde de Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'un idaresine dair Refet Paşa'ya bir talimatname gönderilmişti. Talimatta İstanbul'daki devlet dairelerinin çalışmalarını hangi şekilde sürdürmeleri gerektiği ifade edilirken, eski memurların vazifelerine ne şekilde devam edecekleri hâlen net değildi. Hükümet ve vekâletler tarafından da ilerleyen günlerde İstanbul'daki

¹⁰ Daha önce Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilciliğini "Kızılaycı Hamit" olarak da bilinen Hamit Bey yürütmekteydi. Mudanya Mütarekesi sonrası Refet Paşa bu görevi yürütecek, onun ardından da Dr. Adnan (Adivar) Bey görevlendirilecekti. 16 Aralık 1922 günü İstanbul'a gelerek vazifesine başlayan Adnan Bey'in görevinin adı resmi olarak, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Hariciye Vekâleti'ne bağlı "İstanbul Murahhaslığı" idi. Adnan Bey'in gelişi sonrası Refet Paşa aslı vazifesi olan Doğu Trakya'nın idaresini teslim almak üzere 24 Aralık 1922 tarihinde İstanbul'dan ayrılacaktı. Süreçte yaşananlar hakkında bkz. Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014, s. 948-960; Bülent Bakar, "Esareten Kurtuluş: İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 23, Muğla, Güz 2009, s. 17-20.

¹¹ Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılama ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28, Ankara, (Mayıs-Kasım 2001), s. 257.

idari teşkilatın yürütülmesine dair talimatnameler gönderilmeye devam edilecekti. 6 Kasım'da Refet Paşa tarafından İstanbul'un TBMM Hükümeti'nin tayin ettiği memurlar tarafından idare edilmeye başlandığına dair bir tebligat yayınlanmıştı. Yine Refet Paşa, resmî dairelerin kadroları tam olarak belirlenmediği için, vazifeleri henüz netleşmeyen önceki dönemde görevli memurların haklarının zayi edilmeyeceğini de açıklamıştı.¹²

Yine aynı süreçte Galata Borsası ve gümrükler Ankara'dan gelecek yeni bir talimata kadar kapatılmış, ayrıca hükümet tarafından Türklerle yabancılar arasındaki bütün ticari ilişkilerin kesilmesi emri verilmişti.¹³ Aralık ayı içerisinde gümrükler yeniden Türk idaresine geçecekti. Dolayısıyla gümrük çalışanları da hükümetin sorumluluğuna dâhil olacaktı.¹⁴

İstanbul'daki memurların tam olarak hangi şekilde istihdâm edilecekleri ve maaşlarının nasıl ödeneceği sorusu sürecin en önemli problemlerinden birisi idi. İstanbul basını, memurların şehirde görevlendirilmeye devam edilmeleri ve zor durumda bırakılmamaları için maaşlarının ödenmesi gerektiğine dair sürekli yayınlar yapıyordu. Hükümet de konuyla ilgili olarak kendisinden beklenenler hakkında çalışmalar yapmaktaydı.¹⁵

İstanbul Memurları Hakkında Meclisin İlk Kararı

İstanbul'da görevli faal memurlarla devlet tarafından maaş ödenmekte olan emekli, yetim ve dulların durumları ile ilgili olarak hükümetin aldığı ilk karara göre; emekli, yetim ve dulların maaşları önceden olduğu gibi ödenmeye devam edilecekti. Bu durumda olanlar için ödenecek toplam maaş bedeli tahkik edilerek İstanbul bütçesine bununla ilgili tahsisat konulacak ve meclisin onayına sunulacaktı. "*Devâir-i merkeziyenin tatil-i faaliyet etmesi dolayısıyla işsiz kalan*" memurların ise haklarının mahfuz olduğu ve yeniden istihdâmlarının düşünüldüğü belirtiliyordu. Vekâletlerce bu memurların ilgi ve ihtisasları dikkate alınarak başka bir mahâlde tayinleri söz konusu olabilirdi. Bu memurların mevcut vaziyetleri "*me'zûn*" (izinli) addolunacak ve maaş ile tahsisatları ona göre ödenecekti. Bu hususta da gerekli tahsisat meclis tarafından İstanbul bütçesine aktarılacaktı.¹⁶

¹² Betül Aslan, "Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdâresi Meselesi", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum 1991, s. 125-127; Betül Aslan, "İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdâresinin Kurulması", *Türkler*, Cilt: 16 - *Cumhuriyet*, (Editörler: Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 106-115; Hüseyin Kalemli, "İstanbul'un Son İşgal Yılı ve Tahliyesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 2013, s. 96-121.

¹³ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 221.

¹⁴ Criss, *a.g.e.*, s. 224.

¹⁵ Kalemli, *a.g.t.*, s. 121-124.

¹⁶ TBMM'nin 11 Kasım 1922 tarihinde mün'akid 126. içtimâ'nın 3. celsesinde kabul edilen karar-nâme sureti; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 204, 393, 1 lef 2. Aynı karar hakkında ayrıca bkz. Betül Aslan, *a.g.t.*, s. 128-129; "Me'mûrlar, Eytâm ve Erâmil ve Mütakâidin Hakkında Büyük Millet Meclisi Tarafından İttihâz Olunan Karar", *İkdam*, nr. 9216, 13 Kasım 1922, s. 1; "Me'mûrların Maâşâtı Hakkındaki Lâyiha-i Kanûniyye", *Vakit*, nr. 1767, 13 Kasım 1922, s. 1.

Karar, tüm vekâletlerle¹⁷ birlikte İstanbul'da vilâyet işlerini düzenlemekte olan Refet Paşa'ya da bildirilmiş ve uygulamalarını bu kararlar çerçevesinde yürütmesi istenmişti.¹⁸

Sonradan izah edildiği şekliyle açıkta bulunan ve "me'zûn" olarak addolunan memurlara ödenecek olan maaş, "tüm gayr-i faal memurlar için olduğu gibi" yarım maaş tutarında olacaktı. Kararnâmede açıkta bulunan memurlarla ilgili kesin bir ifadenin bulunmaması dolayısıyla bir süre sonra "me'zûn" ve "ma'zûl" olarak adlandırılan bu gruptaki memurlara da yarım maaş ödenmesi hakkında meclise bir kanun lâyhâsı sunulmuştu. Lâyhaya göre bu maaşlar da vilâyet için ödenecek avans miktarına dâhil edilecekti.¹⁹

Lâyhâ kanunlaşmamakla birlikte hükümet, önceki dönemlerde de açığa alınan memurlara yarım maaş ödenmesi uygulamasına uyacak ve faal durumda olmayan memurlara yarım maaş ödenmesi kabul edilecekti. Basında ilk günlerde, açıkta olan memurlara ödenecek yarım maaşın, daha önce İstanbul Hükümeti tarafından açığa alınan memurlara ödendiği şekilde 20 günde bir ödeneceği yazılsa da²⁰ İstanbul Hükümeti'nin uygulamalarını zaten muteber görmeyen TBMM Hükümeti bu hususta aynı uygulamayı sürdürmeyecekti. Ayrıca faal durumda olan memurlar ile İstanbul'da TBMM idaresinin tesisine başlanması ile faaliyetleri durdurulan dairelerden açıkta kalan memurların yanında bir de İstanbul Hükümeti döneminde "mezbûri me'zûniyete sevk edilerek" açığa çıkarılanlar vardı. Ancak bu durumdaki memurlarla ilgili hükümet herhangi bir uygulamaya gitmemişti. Diğerlerinin maaşlarının nasıl ödeneceğine dair uygulama hakkında da kararnâme ile birlikte herhangi bir açıklama yapılmamıştı.²¹ Bunların yanında bir de "yüzde yirmilikler" olarak adlandırılan bir mesele vardı. İstanbul Hükümeti 1921 yılında memur maaşlarında yüzde yirmilik bir kesintiye gitmiş ve daha sonra memurlardan kesilen bu miktarın ödeneceği belirtilmişti. TBMM Hükümeti 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti'nin aldığı hiçbir kararı geçerli saymakla birlikte, Ankara'ya intikal eden memurların bu alacaklarının da hükümet tarafından ödenmesi talep edilmekteydi. Bu karmaşık duruma çözüm bulmak amacıyla hükümet öncelikle, İstanbul'da bulunan faal memurlarla açıkta bulunan memurların kadrolarının ve sayılarının vilâyet tarafından tanzim edilerek kendilerine iletilmesini istemişti.²²

¹⁷ İcrâ Vekilleri Heyeti Riyâseti'nden bil-umûm vilâyetlere 11 Kasım 1922 tarihli tezkire; *BCA.*, Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 204, 393, 1 lef 6.

¹⁸ İcrâ Vekilleri Heyeti Riyâseti'nden İstanbul'da Refet Paşa Hazretleri'ne 11 Kasım 1922 tarihli tezkire; *BCA.*, Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 204, 393, 1 lef 5.

¹⁹ 22 Kasım 1922 tarihli kanun lâyhâsı; *BCA.*, Yer nr.: 30, 18, 01, 01 Fon Kodu: 06, 37, 08 lef 3.

²⁰ "İstanbul Me'mûrlarıyla Eytâm ve Erâmil Maaşları", *İkdam*, nr. 9215, 12 Kasım 1922, s. 3.

²¹ "İstanbul'daki Üç Sınıf Me'mûrların Maâşları - İstanbul Vâli Vekili Es'ad Bey'in Beyânâtı", *İkdam*, nr. 9216, 13 Kasım 1922, s. 2; "Me'mûrin Maâşları Hakkındaki Son Beyânnâme", *İkdam*, nr. 9217, 14 Kasım 1922, s. 2. Bu durumdaki memurlarla ilgili olarak ilerleyen tarihlerde de tartışmalar yaşanmaya devam edilecek, alacaklı oldukları maaşların nasıl ödeneceğine dair öneriler sunulacak ancak konu o tarihlerde bir çözüme kavuşturulamayacaktı. "Maaşların İ'tâsında Düşünülen Noktalar", *İkdam*, nr. 9226, 23 Kasım 1922, s. 2.

²² "İstanbul Vilâyeti'nde Me'mûrinin Kadrosu Âhiren Ankara'ya Gönderilmiş ve Ba'zı Me'mûrlar İlâve Olunmuştur", *İkdam*, nr. 9217, 14 Kasım 1922, s. 1.

Bunların ardından maaşların ödenme şekliyle ilgili olarak yapılan ilk açıklamaya göre de memurlar Kasım ayının 20'sinde o ayki maaşlarının yarısını, ay sonunda da diğer yarısını alacaklar, Aralık ayı itibariyle de maaşlar düzenli olarak ödenecekti.²³ Maaşların düzenli olarak ödenmeyeceği ve ödemelerin biraz daha tehir edileceği şeklinde bazı haberler duyulması üzerine basına bir açıklama yapan İstanbul Vali Vekili Esad Bey'in ifadelerine göre böyle bir durum söz konusu dahi değildi. "Memurların refahı için daha fazla gayret edilecek" ve "maâşât eskisinden daha âlâ bir tarzda verilecek"ti.²⁴

Bu arada meclis tarafından onaylanan kararnâmede bahsedildiği şekilde ve sonradan izah edilen uygulama çerçevesinde ödemelerin yapılabilmesi ile TBMM tarafından İstanbul vilâyeti teşkilatı içerisinde vekâletlere bağlı olarak çalışmakta olan daire ve müesseselerin maaş ve masraflarının karşılanması için, mevcut bütçelerinde belirlenmiş olan tahsisat dâhilinde mahallî varidattan sarf edilmek üzere İstanbul vilâyetine üç milyon liranın avans olarak ödenmesine dâir bir kanun tasarısı hazırlanmıştı.²⁵ Ancak tasarının meclis görüşmelerine alınması ve yasalaşarak bahsedilen avansın ödenmesi biraz zaman alacaktı.²⁶

Ayrıca İstanbul memurları ile ilgili olarak çıkarılan kararnâme hakkındaki görüşmeler sırasında mecliste gergin tartışmalar yaşanmıştı. Tasarayı savunan Başvekil Rauf Bey, "aralarında pek kıymetli mütehasısılar, âlimler bulunan bu zevâtdan milletimiz istifâde etmelidir." demişti. Bununla beraber İstanbul Vali Vekili Esad Bey'in açıklamalarının ve hükümetin İstanbul'daki memurlar hususunda ılımlı tavrının aksine mecliste birçok mebus İstanbul memurları ile ilgili uygulamaya karşı görüşlere sahipti. Mebuslardan birçoğu İstanbul memurlarının hemen hükümete intikaline itiraz ediyor, maddî gerekçelerle birlikte İstanbul'a karşı güvensizliklerini açıkça dile getiriyorlardı.²⁷ Bununla birlikte Millî Mücadele ve hükümet aleyhtarları olmayanların istihdâmı

²³ "Maaş Hakkında Vali Vekilimizin Beyânâtı", *Akşam*, nr. 1488, 13 Kasım 1922, s. 2; "Maaşların Muntazaman Verilmesi İçün", *İkdam*, nr. 9218, 15 Kasım 1922, s. 2; "Maaş Tevziâtına Pazartesi Başlanacaktır", *Akşam*, nr. 1491, 16 Kasım 1922, s. 2; "Maaş Çıkıyor", *Akşam*, nr. 1492, 17 Kasım 1922, s. 2; "Maaş Hazırlığı", *Vakit*, nr. 1770, 17 Kasım 1922, s. 2; "Maaşlar Hazırlanıyor", *İkdam*, nr. 9221, 18 Kasım 1922, s. 3.

²⁴ "İstanbul Vilâyetinin Yeni İdâresi", *Vakit*, nr. 1768, 14 Kasım 1922, s. 2; "Ortada Bir Maaş Mes'alesi Yokdur", *İkdam*, nr. 9218, 15 Kasım 1922, s. 2. Maaş konusuyla ilgilenen müşavere heyetinin aynı günlerdeki açıklaması da ödemelerde bir problem veya erteleme olmadığı şeklindeydi. "Maaşlar Muntazaman Verilebilecektir", *Vakit*, nr. 1770, 16 Kasım 1922, s. 2.

²⁵ 16 Kasım 1922 tarihli kanun lâyhası; *BCA.*, Yer nr.: 30, 18, 01, 01 Fon Kodu: 06, 36, 14.

²⁶ Avans kanunu ile ilgili meclisteki tartışmalar ve kanuna dair bazı haberler hakkında bkz. "İstanbul Me'mûrları İçün", *İkdam*, nr. 9227, 24 Kasım 1922, s. 2; "İstanbul Eshâb-ı Maâşi Hakkında Mukarrerat", *İkdam*, nr. 9229, 26 Kasım 1922, s. 2; "İstanbul Mesârifine Karşılık Avans", *İkdam*, nr. 9231, 28 Kasım 1922, s. 2; "İstanbul Maaşları İçün", *İkdam*, nr. 9237, 4 Aralık 1922, s. 1; "İstanbul'a Verilecek 3 Milyonluk Avans", *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 679, 6 Aralık 1922, s. 1; "İstanbul Me'mûrlarının Maâşâtı Hakkında", *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 680, 7 Aralık 1922, s. 3; "İstanbul Me'mûrlarının Maâşâtı Müzâkeresi", *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 681, 8 Aralık 1922, s. 3.

²⁷ Konuyla ilgili meclisteki gizli celse görüşmeleri ve yapılan tartışmalar için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre: 1, İctima Senesi: 3, (11 Kasım 1922), Cilt: 3, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 1022-1039. Açık celse görüşmeleri ve tartışmalar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İctima Senesi: 3, (136. İctima, 11 Kasım 1922), Cilt: 24, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 464-467. Görüşmeler hakkında basına yansıyan bazı haberler için bkz. "İstanbul Eytâm ve Erâmil ve Me'mûrları", *İkdam*, nr. 9219, 16 Kasım 1922, s. 2.

da lüzumlu olduğundan, bu memurların tamamının İstanbul'da görevlendirilmeyerek, İstanbul'un bir "depo" olarak düşünülmesi, buradaki memurların da ülkenin diğer kısımlarında ihtiyaç olan yerlere nakledilmeleri tasarlanıyordu. Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonra memurlarla ilgili düzenlemeler yaparken bu hususta hükümete öneride bulunmuş, hükümet de Kasım maaşlarının ödenmesi ile ilgili kararın ardından tüm vekâletlere, özellikle İstanbul ve Trakya'da ihtiyaç duyulacak yeni memuriyetlere dışarıdan alım yapılmayarak, İstanbul'da açıkta bulunan ve istihdâmı uygun görülecek memurların o görevlere nakledilmesi gerektiğini bildirmişti.²⁸ Aynı şekilde memurların Anadolu'ya nakilleri de söz konusuydu. Böylece memurlar ihtiyaç olan bölgelere nakledilecekleri gibi, istihdâmları uygun bulunmakla birlikte haklarında hâlâ güvensizlik duyulanların İstanbul'dan uzaklaştırılmaları, dolayısıyla da hâlen işgal altında bulunan İstanbul'da herhangi bir olumsuzluğa fırsat vermelerinin engellenmesi hedefleniyordu. Kırşehir Mebusu Müfid Bey'in görüşmeler sırasında ifade ettiği şekliyle, mecliste İstanbul memurlarına yönelik genel bakış ve tasarlanan uygulamalar şu şekildeydi:

"...Diğer meşgul memleketimizi istihlas ettiğimiz zaman hükümet istihlas edilen vilâyâtın yeni gönderilecek memurları hakkında evvelce bütçelerini tasdik ettiren vekâletler, bütçelerine zamîmeten ve bütçeleri henüz tasdik-i âliye iktiran etmeyen vekâletler, henüz bütçelerini Muvazene-i Maliye Encümeni'nde bulundurduklarından dolayı, keza zamîmeten orada icab eden masarîfâtın bütçelerini yaptılar ... İstanbul vilâyetinde istihdâm edilecek memurunin bütçeleri de istihlas edilen memleketlerin bütçeleri şekline tabi olacaktır ... İstanbul'da nezâretlerin havi olduğu dâirelerde istihdâm olunan o memurunin vekâletleri burada mevcut mudur? Mevcuttur. Burada mevcut olan vekâletlerin bil-umum şubâtında bil-umum merâkizinde mümeyyizlerine, müdürlerine varıncaya kadar tayin edilmiş ve onlar şekl-i kanuniyi alarak burada ifâ-yı vazife ediyorlar ... Oradaki memurlar birkaç sınıfa ayrılır. Doğrudan doğruya özü ve âmâli T.B.M. Meclisi hükümetine merbut bulunan memurlar bulunabilir. Fakat, zannederseniz, oradaki devâir-i merkeziye memurlarının bir kısmı da Anadolu'daki T.B.M. Meclisi hükümetinin şekl-i meşruiyetine karşı ilân-ı isyan eden memurlardandır ... Bizim askerîde bir depo alayları teşkil edildiği gibi, bugün de zannedirim, T.B.M. Meclisi'nin bir de memurin deposu olacaktır. İstanbul'da istihdâm edilen memurlar bir depo halinde bulunacak, o depodan burada münhal vuku buldukça ve burada ihtiyaç messettikçe kendileri, nasiyeleri temiz olarak bizim karşımıza çıkabilecekleri burada devairde istihdâm edeceğiz ... Fakat ikinci bir nokta var ki bunların iyilerini, bunların sadıklarını, hainlerini tefrik edebilmek için hayli vakte muhtacdır. Bu muhtaç olduğumuz vakitler içinde geçecek müddetlerde bu adamları ne yapacağız? ..."²⁹

²⁸ İcra Vekilleri Heyeti Riyâseti'nden Bil-Umûm Vekâletlere 19 Kasım 1922 tarihli tamim; BCA., Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 204, 393, 29 lef 4.

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (11 Kasım 1922), Cilt: 3, s. 1025-1026.

Mecliste, İstanbul memurlarının yeniden istihdâmına ve açıkta olan memurlara maaş ödenmesine karşı olduğu gibi emekli, dul ve yetimlere maaş ödenmesine de itiraz eden mebuslar bulunmaktaydı. Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey bu görüşte olanlardandı. Vatanın kurtarılması uğrunda her türlü fedakârlığa katlanan Anadolu memurlarının 6 aydır maaşsız olduklarını, her şeye tahammül edip her fedakârlığa katlandıklarını ifade eden Ziya Hurşit Bey, buna karşılık İstanbul memurları için ayrıcalık anlamına gelecek herhangi bir uygulamayı doğru bulmadığını söylüyordu. İstanbul'daki işgal henüz sonlandırılmamışken orada TBMM idaresinin teessüsünün dahi doğru olmadığı görüşünde olan Ziya Hurşit'e göre, "Türkiye Hükümeti Anadolu'nun göbeğinden kuvvet almaktaydı." İstanbul'daki memurların göreve getirilişleri ve son yıllarda yaşanan süreç ortada olduğuna göre de oradaki memurları tefrik etmeden sırf İstanbul'da daha önce çalışan memurlar oldukları gerekçeyle onlara maaş ödenmeye devam edilmesi kimsenin havsahasına sığmazdı.³⁰

"... İstanbul'dakiler, zaten bizim memurumuz değildi, üç seneden beri. Binaen aleyh, mesele gayet basittir. İstanbul, diğer Türkiye vilâyâtı nasıl idare olunuyorsa öyle idare olunur. Orada bir vilâyet teşkilatı yapılır. Memurinin içerisinde muvafık olanlar seçilir, seçildiği zaman da dikkat edilir. Hakikaten bu milletin gayesine merbut olanlardan mıdır? Kendilerini kirletmemişler mi? Bittabi bunları istihdâm eden vekâletler icab eden tedkikatı yapar, düşünürler ve memurlarını tayin ederler ... Diğer geride açıkta kalan memurin ve müdirâna gelince; memlekette vasi çalışmak sahâsı vardır. Gelsinler Anadolu'ya muallimlik yapsınlar, gelsinler Anka-râ'ya arzuhalçilik yapsınlar ve yahut çalışmak için yol bulsunlar ..."³¹

Bu ifadelerine ek olarak Ziya Hurşit Bey özellikle emeklilere maaş ödenmesine itiraz ediyordu. İtiraz gerekçesini de şöyle açıklıyordu:

"... Mütেকaidin meselesi daha büyük bir meseledir. Bu memlekette memuriyet vermiş ne kadar memur varsa, Anadolu'dan, yahut Rumeli'den nereden çıkarsa çıksın, bilahare İstanbul'a yerleşmiş, bu suretle İstanbul bir istihsal memleketi olmaktan ziyade istihlak memleketi olmuştur. Bu mütেকaidini tedkik edecek olursak görürüz ki, kimisi Trabzonlu'dur, kimisi Konyalı'dır, kimisi Erzurumlu'dur. Bunlar İstanbul'da maaş alırlar memleketlerine gitmezler. Hiç birisi memleketine gidip de memleketin irfanını yükseltmeye katiyyen çalışmaz. Bunlardan başka bir nevi mütেকaidin daha vardır ki gayetle şayan-ı hayrettir. Bu adam Yanyalı'dır, İşkodralı'dır ... Bunun maaş almaya hakkı yoktur. Yanyalı ise Yunanistan'a gitsin, oradan alsın. Manastırlı ise Sırp Hükümeti'ne, İşkodralı ise Arnavutluk Hükümeti'ne müracaat etsin. Oradan istesin. Bu hükümet artık onlara beş para veremez. Katiyyen gitsinler, memleketlerinden alsınlar ... Binaen aleyh mütেকaidin meselesi hakkında düşünülecek hiçbir şey yoktur ..."³²

³⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (11 Kasım 1922), Cilt: 3, s. 1026-1027.

³¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (11 Kasım 1922), Cilt: 3, s. 1027.

³² TBMM Gizli Celse Zabıtları, (11 Kasım 1922), Cilt: 3, s. 1027-1028.

Memurların maaşlarının ödenmesi ve hükümete intikallerinin sağlanması gerektiğine dair görüşlerini belirten Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise hükümet çıkarmak istediği kararnâme ile “siyasî ve idarî bir tedbir almak istemekte” idi. İtirazda bulunanların da haklı endişelere sahip olduklarını vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, meseleye devletin bazı zaruretleri çerçevesinden bakılması taraftarıydı. Sözlerinde İstanbul memurlarına yönelik taşıdığı güvensizliği açıkça ifade eden Paşa, meseleye İstanbul'un -onun da etkisiyle tüm memleketin- güvenliği açısından bakılması gerektiğini belirtiyordu. Kararnâmenin onaydan geçmesini de hızlandıran konuşmasında, İstanbul memurlarına yönelik alınan tavrın nedenini ve İstanbul'daki durumu şu şekilde açıklamıştı:

“Mevzu-u bahis olan meseleden dolayı bazı rûfekanın haklı olarak asebileşmekte olduğunu görüyorum. İçinizde bu asebiyete iştirak etmeyecek hiç kimse yoktur ... Mevzu-u bahis olan mesele asırlardan beri Anadolu'nun servetini çekmiş ve Anadolu'nun fakr-u zarureti mucip olmuş bir İstanbul'a para vermekte hala devam edilecek olsaydı, zannederim, hepimiz asebileşecek ve bunu katiyetle reddedecektik. Bu hiçbir zaman mevzu-u bahis olamaz. Bu gün mevzu-u bahis olan, zannederim ki, siyasî ve idarî tedbirden başka bir şey değildir. Bir İstanbul vilâyeti vardır ki, el-ân düşmanlarımız olan düvel-i itilâfiyyenin taht-ı işğâlinedir ve bu İstanbul asırlardan beri fena bir idare makinasının elinde malûldür, malûl olagelmıştır. Binaen aleyh biz, payitaht olagelen bu İstanbul'u T.B.M. Meclisi'nin bir vilâyeti hâline ifrağ ederek idâre etmek istiyoruz. Ancak bunu tatbik etmek isterken, bir takım kuvvetler var. Maksada menfî bir takım kuvvetler ve vaziyetler vardır. Onları birer birer sayalım.

Evvela, düvel-i müttefikanın İstanbul'da bir vaziyet-i mahsusası vardır. Bu, bize muhalif olan bir vaziyettir. Bizim aleyhimizde çalışan bir kuvvettir. Bundan başka anasır-ı Hristiyanîyye vardır. Onlar da bizim aleyhimize, bizim maksadımız hilâfında birçok roller oynamaktadırlar.

Üçüncüsü de, birçok devair-i merkeziyenin tatil-i faaliyet etmesi yüzünden namütenahi insanlardan mürekkeb bir gayr-i memnunlar sınıfı vardır. Bu tabiatı ile hâsıl olmuştur. Benim telakkime göre Heyet-i Vekile bu menfî vaziyetlere ve muhalif mahzurlara ve bu muhtelif menfî kuvvetlere karşı seri bir tedbir alarak, hepsinin mesaisini akamete duçar etmek istiyor. Bitabi düvel-i müttefikanın vaziyetine göre başka türlü tedbirler almak var. Bir de üçüncü vaziyet ki arz ettiğim gayr-i memnunnardan mürekkeb büyük bir sınıfın yapabileceği fenâlığı bugün için men etmek. Şüphesiz yok ki, bu insanlar orada aç bırakılırsa daima aleyhimizde çalışan kuvvetlere iltihak edeceklerdir ve bu İstanbul muhiti de çabuk bunlara sapar. Nitekim iki üç günden beri aldığımız malumat bu tarz-ı telakkiyi, bu tatmini teyid etmektedir. Binaen aleyh hükümetin derhâl bir beyânnâme ile oradaki efkâr-ı umûmiyyeyi tatmin etmesi ve fenâlığı hakikaten fena ve mahdut olan insanlar üzerinde tecrit ettirecek, heyet-i umûmiyyeyi böyle masun bir halde bırakması çok muvafıktır ...”³³

³³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (11 Kasım 1922), Cilt: 3, s. 1032-1033.

İlk Maaşların Ödenmesi ve Karşılaşılan Problemler

Vilayetin idaresi ve memurların durumunun netleştirilmesi ile ilgili olarak çalışmalar başlatılmış olmasına ve meclis tarafından çıkarılan kararname ile ödemelerin yapılacağı belirtilmesine rağmen bahsedilen tarihte maaşlar ödenmemişti. İstanbul vilayeti bütçesinde gerekli miktarda para bulunmasına rağmen maaşların ödenmediği ifade edilirken buna gerekçe olarak da hükümete İstanbul memurları ile ilgili listenin ulaşmadığı ve hükümetten de herhangi bir ödeme emri gelmediği gösteriliyordu. Ayrıca daha önce meclise sunulan üç milyon liralık avansla ilgili kanun lâyihası yasalaşmamış, mecliste bu konuyla ilgili olarak da uzun tartışmalar yaşanmış, birkaç kez ilgili encümen ile meclis arasında gidip gelen lâyiha bir türlü resmîyet kazanamamıştı.³⁴ Lâyiha ancak Aralık ayının başlarında (6 Aralık günü) yasalaşmıştı. Avans kanunu ile İstanbul memurlarının maaşlarının nasıl ödeneceği de açıklanmıştı. Buna göre emeklilere ödenecek maaş, İstanbul ve Anadolu'daki tüm emekliler için eşit olacaktır. Faal memurlar ile emekli, dul ve yetimler tam maaş, açığa alınmış olanlar da yarım maaş alacaklardı. Ancak kanun "bir defaya mahsus olmak üzere" onaylanmıştı. Kanunda bu husus özellikle belirtilmekteydi. Meclisteki itirazlar ve İstanbul'daki memurlara yönelik güvensizlik, kanunun genel ve sürekli bir şekilde uygulanacak tarzda kabulünü engellemişti. Bununla beraber hem İstanbul ahalisinin beklentileri hem de maaşların ödenmemesinin ortaya çıkarabileceği durumlara karşı hükümetin endişeleri, mevcut maaşların ödenmesinin kabulünü sağlamıştı.³⁵

Lâyihanın bu şekilde kanunlaşması sonrası İstanbul Defterdarlığı'na yapılan tebligatla da memurların Kasım ayı maaşlarının ödenmeye başlanması istenmişti. Milli Mücadele ve TBMM Hükümeti aleyhine faaliyetlerde bulunanlar maaş alamayacakları gibi, bu durumda olup da tespit edilemeyenler

³⁴ "Maaşların Te'diyesi Bir Müddet Te'hîr Etdi", *İkdam*, nr. 9222, 19 Kasım 1922, s. 3; "Maaş İ'tası Te'hîre Uğramışdır", *Vakit*, nr. 1773, 19 Kasım 1922, s. 2; "Maaşların Ne Vakit Verileceği Belli Değil", *İkdam*, nr. 9223, 20 Kasım 1922, s. 2; "Maaş Mes'elesi", *Vakit*, nr. 1774, 20 Kasım 1922, s. 2; "Maaşların Te'hîri", *İkdam*, nr. 9224, 21 Kasım 1922, s. 3; "Maaşların Verilmesi Hakkındaki İstizân", *İkdam*, nr. 9225, 22 Kasım 1922, s. 3; "Maaşların İ'tası", *İkdam*, nr. 9232, 29 Aralık 1922, s. 3; "Maaşlar Hakkında Haber Yok", *İkdam*, nr. 9233, 30 Kasım 1922, s. 3; "Maaş Tam Verilecektir. Avans Lâyihası Tekrar Encümene Gönderildiğinden Dolayı Karar Te'hîr Etmektedir", *İkdam*, nr. 9236, 3 Aralık 1922, s. 3; "Me'mürin Maâsâtı - Henüz Vilâyete Ta'limât Gelmemişdir", *Vakit*, nr. 1787, 3 Aralık 1922, s. 3; "Maaş Hakkında El-ân Haber Yokdur", *Vakit*, nr. 1788, 4 Aralık 1922, s. 2; "Maâşın Te'hîri", *İkdam*, nr. 9238, 5 Aralık 1922, s. 3; "Maaş Mes'elesi", *Vakit*, nr. 1789, 5 Aralık 1922, s. 3; "İstanbul Maaşları Büyük Millet Meclisi'nde", *İkdam*, nr. 9240, 7 Aralık 1922, s. 1; "İstanbul Me'mûrları ve Ankara", *İkdam*, nr. 9245, 12 Aralık 1922, s. 1; "İstanbul Me'mûrlarının Maaşları İçün Büyük Millet Meclisi'nde Cereyân Eden Müzâkereler", *İkdam*, nr. 9245, 12 Aralık 1922, s. 3.

³⁵ Avans kanunu ile birlikte farklı bazı konulara dâir mecliste yapılan 6 Aralık 1922 günkü müzâkereler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İctima Senesi: 3, (151. İctima, 6 Aralık 1922), Cilt: 25, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 209-311. Görüşmelerle ilgili basına yansıyan bazı haberler için bkz. "İstanbul Me'mûrlarının Maaşları Mes'elesi", *Vakit*, nr. 1791, 7 Aralık 1922, s. 1; "İstanbul Me'mûrları Avans Lâyihasının Kabulü", *İkdam*, nr. 9241, 8 Aralık 1922, s. 1; "İstanbul Me'mûrlarına Maaş Verilecek", *Vakit*, nr. 1792, 8 Aralık 1922, s. 2; "Maaş Emri", *İkdam*, nr. 9242, 9 Aralık 1922, s. 1; "Avans Lâyihası", *İkdam*, nr. 9243, 10 Aralık 1922, s. 1; "İstanbul Me'mûrlarına Verilecek Avans", *Vakit*, nr. 1794, 10 Aralık 1922, s. 2; "İstanbul Maaşları Hakkındaki Karar", *İkdam*, nr. 9244, 11 Aralık 1922, s. 1.

veya firar etmiş olanlar bulunduğu için maaşlar her memura bizzat ve nüfus tezkiresini ibraz etmek şartıyla ödenecekti.³⁶ Ayrıca memurların “yüzde yirmilikler” olarak adlandırılan önceki dönemden kalma alacaklarının da bir aylık için denk gelen kısımlarının ödemeye dâhil edileceği açıklanmıştı. Ancak kanunun çıkarılmasına ve defterdarlığa yollanan tebligata rağmen ödemelere hemen başlanması yine mümkün olamamıştı. Ödemelerin karışıklığa meydan vermeyecek bir şekilde yürütülmesi için hazırlıklar yapılmaktaydı. İstanbul basınına göre, maaşlar son avans kanunu çerçevesinde “bir defaya mahsus olmak üzere” bu şekilde ödenecek olmakla birlikte İstanbul’un vâridatı artık kendini idare edebilir düzeye geldiği için, İstanbul’un kendi gelirleriyle maaşlar bundan sonra da bu şekilde ödenmeye devam edilebilirdi.³⁷ Fakat bu çok gerçekçi bir beklenti değildi. İstanbul’a verilen üç milyon liralık avansa rağmen, özellikle emekli ve ma’zûl durumda olan memurların Kasım ayı maaşlarının ödenmesinde dahi sorunlar yaşanmış, maaşların ödenme süresi daha önce açıklanan tarihlere nazaran oldukça gecikmiş,³⁸ hatta emekli ve ma’zûllerden isteyenlere maaşlarına karşılık yine bir defaya mahsus olmak üzere Çekmece Köyü civarından arazi verilmesi gündeme gelmişti.³⁹ Fakat bu husustan da kısa sürede vazgeçilecek ve ödenmeye devam edilen faal memurların Kasım ayı maaşları ile birlikte Aralık maaşlarının da mümkün olan en kısa zamanda ödeneceği ifade edilerek memurların bir müddet daha bekleme-ye devam etmeleri istenecekti.⁴⁰

Bu arada açıkta bulunan memurlardan “istihdâmı câiz olanların” daha hızlı tespiti için de çalışmalar devam etmekteydi. Memuriyetlerin düzenlenmesi ve istihdâm için gerekli kadroların belirlenmesi için çalışmalar hızlandırılmış, ilga edilmiş olan daire ve nezaretlerin kadrolarını düzenlemek üzere Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Münir Bey görevlendirilmiş ve Münir Bey başkanlığında konuyla ilgilenmek üzere bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyon, ilga edilen daire ve nezaretlerin önceki dönemdeki müsteşarlarıyla vilâyet erkânından oluşmaktaydı. Komisyona, daire ve nezaretlerin durumu ile ilgili olarak encümenler tarafından raporlar hazırlanarak sunulacak, komisyon da bu raporlar

³⁶ “Maâsât Hakkında İ’lân-ı Resmî”, *İkdam*, nr. 9244, 11 Aralık 1922, s. 2; “Maaşın Sûret-i Tevzi’âtı Hakkında Ta’limât”, *Vakit*, nr. 1795, 11 Aralık 1922, s. 2. Maaş alamayacak olanlar daha sonra hazırlanan tebligatta şu şekilde tanımlanmışlardı: “Sevr Muâhedesini imzâ edenler, Hükümet-i Millîye’nin meşrûiyeti hilâfına fetvâ verenler, huyânet-i vataniyye cürmüyle mahkûm olan ve düşman lehine neşriyâtda bulunanlar, Anzavur çetesinde ve isyândan sonra Edhem çetesinde ve Kuwâ-yı İn-zibâtiyye’de fi’len hizmet edenlerle İstanbul’dan firar ve tağayyub eyleyenlerin bugünkü vaz’iyeti ne olursa olsun tedkikat neticesine kadar bunlara bir şey verilmeyecektir.” “Maaş Tevzi’âtında İttihâzı Mukarrer Olan Esâslar”, *İkdam*, nr. 9249, 16 Aralık 1922, s. 3.

³⁷ “İstanbul Maaşları Vâridâtıyla Tevzi’ Edilecek - Artık İstanbul Kendi Kendisini İdâre Edebilecek”, *İkdam*, nr. 9245, 12 Aralık 1922, s. 1; “Maaşlar Muntazaman Tesviye Edilecektir”, *İkdam*, nr. 9250, 17 Aralık 1922, s. 3; “Vilâyet Maaş İ’tâsına Hazırlanıyor”, *İkdam*, nr. 9255, 22 Aralık 1922, s. 2.

³⁸ “Maaş Hakkında Tahkikatımız”, *Akşam*, nr. 1534, 30 Aralık 1922, s. 2; “Maaşlar İçün Henüz Emr Gelmemiştir”, *İkdam*, nr. 9264, 31 Aralık 1922, s. 1.

³⁹ “Müttekâidin ve Ma’zûlin İçün Maaşlarına Mukabil Çekmece Köyü Taraflarında Arazi”, *İkdam*, nr. 9254, 21 Aralık 1922, s. 3.

⁴⁰ “İstanbul Me’murlarının Maaşları”, *İkdam*, nr. 9265, 1 Ocak 1923, s. 3; “Maaş-ı Umûmî”, *Vakit*, nr. 1817, 2 Ocak 1923, s. 3; “Kanun-ı Evvel Maaşı”, *Vakit*, nr. 1818, 3 Ocak 1923, s. 3.

çerçevesinde ilgili kurumların durumunu değerlendirecekti.⁴¹ Fakat bu çalışmalar maaşların daha hızlı bir şekilde ödenmesini sağlamaya yetmiyordu. Hatta bizzat çalışmaları yürüten birimlerde dahi ciddi problemlerle karşılaşılmaktaydı. İstanbul'da hükümet idaresinin tesisi ile görevli İstanbul Murahhaslığı'nın Hâriciye Vekâleti'ne bağlı olması dolayısıyla Hâriciye'ye bağlı memurların hükümete intikalleri ve maaşlarının ödenmesi diğer memurlara nazaran daha rahat oluyordu. Vekâlete bağlı faal memurların büyük çoğunluğu Kasım ayı maaşlarını tam olarak almışlardı. Faal bir göreve atanmamış olan memurlar da diğerleri gibi yarım maaş alacaklardı. İstanbul Murahhası Adnan Bey, özellikle önceden Hariciye Nezareti bünyesinde çalışan memurlardan bir kısmını İstanbul Vilâyeti'ne bağlı birimlerde ihtiyaç olan yerlere nakletmişti. Bu şekilde yeni bir vazifeye atanarak faal memuriyete yeniden başlayan memurların isimleri ile yeni vazifeleri ilgili birimlere bildiriliyor ve maaşlarının "tam maaş" olarak yeniden düzenlenmesi isteniyordu.⁴² Buna rağmen maaşlar meselesinde bazı noktaların netliğe kavuşmadığını gösteren uygulamalara da rastlanılmaktaydı. Vilayette vazifeli farklı birimlerde farklı uygulamalar yapılmaktaydı. Örneğin "İstanbul Defterdarlığı Umûr-ı Siyâsiyye" şubesinde görevli memurların 15 Kasım 1922 tarihinden itibaren çalıştıkları kabul edilerek buradaki memurlara önce maaşlarının dörtte biri oranında ödeme yapılacağı bildirilmiş, daha sonra ise Ankara'dan faal memurların da maaşlarının ödenmeyeceğine dair emir geldiği ifade edilerek, hiç ödeme yapılmamıştı. Dolayısıyla hem Refet Paşa'nın hem de Adnan Bey'in maiyetlerinde görev yaptıkları ifade edilen bu memurlar "gayr-i faal" memurlara ödendiği şekliyle sadece yarım maaş alabilmişlerdi.⁴³ Bunun üzerine Adnan Bey, "umûr-ı siyâsiyye" şubesinde görevli memurları yeniden düzenlemiş, memurların isimlerini de Hariciye Vekâleti'ne bildirerek, bu memurların maaşlarının bundan böyle tam olarak ödenmesini istemişti.⁴⁴

Ardından Hariciye Vekâleti, ilga edilmiş olan İstanbul'daki Hariciye Nezareti memurlarından İstanbul Vilâyeti'ndeki yeni idari birimlerde görevlendirilenlerin isimlerinin ve göreve başlama tarihlerinin kendilerine ve İstanbul Vilâyeti'ne bildirilmesini istemişti.⁴⁵ İstenen bilgiler, memurların isimleri ve göreve başlama tarihleri ile birlikte maaşlarının miktarı da eklenerek birkaç gün içinde İstanbul Vilâyeti'ne iletilmişti.⁴⁶ Ayrıca önceki dönemde Nafia Nezareti ve Sadaret'te görevli bazı odacıların da vilayette görevlendirildikleri belirtilerek onların da isimleri ve maaş miktarları bildirilmişti.⁴⁷

⁴¹ "Vilâyetin Yeni Şekl-i İdâresi", *Tanin*, nr. 61, 13 Aralık 1922, s. 2.

⁴² TBMM'nin İstanbul Murahhası Adnan Bey'den İstanbul Vilâyeti Vekâleti'ne 19 Aralık 1922 tarihli şifre; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Hâriciye Nezâreti - İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)*, nr. 9/2 lef 1. Adnan Bey'in vilâyete 21 ve 28 Aralık 1922 tarihli diğer yazıları; *Aynı Vesika*, lef 4-12.

⁴³ Hariciye Vekâleti'nden İstanbul Vilâyeti'ne 21 Aralık 1922 tarihli tezkire; *BOA. HR.İM.*, nr. 9/2 lef 2.

⁴⁴ Adnan Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 21 Aralık 1922 tarihli tezkire; *BOA. HR.İM.*, nr. 9/2 lef 7.

⁴⁵ Hariciye Vekâleti'nden İstanbul Vilâyeti Vekâleti'ne 25 Aralık 1922 tarihli tahrirat; *BOA. HR.İM.*, nr. 9/2 lef 10.

⁴⁶ *BOA. HR.İM.*, nr. 9/2 lef 16, 17, 26-30.

⁴⁷ *BOA. HR.İM.*, nr. 9/2 lef 21.

Ancak bu çalışmalar yapıp faal durumdaki memurların maaşlarını tam olarak almaları sağlanmaya çalışılırken, Maliye Vekâleti tarafından İstanbul'daki tüm memurlarla birlikte Hariciye Vekâleti memurlarının da yıl sonu itibarıyla görevlerinin sonlandırılacağı açıklanmıştı. Maliye Vekâleti'nin İstanbul Vilayeti'ne verdiği bilgiye göre; önceki dönemde vilayette çeşitli birimlerde görevli olan ve idarenin değişimi sonrası işlerin aksamaması için bir kısmı vilayet idaresine alınan memurlar ile “*merkez hesabına çalıştırılan ve geçen ay maaşları tam verilen*” tüm memurların vazifelerine 31 Aralık 1922 tarihi itibarıyla son verilecekti. İhtiyaca göre tesbit edilmekte olan bütçe ayrıca tebliğ olunacak ve icâb eden memurlar ondan sonra tayin edilecekti.⁴⁸ Vekâletin telgrafı üzerine İstanbul Vali Vekili tarafından Murahhas Adnan Bey de bildirilmiştir.⁴⁹

Bu karar sonrası Aralık ayı maaşlarının ödenmesi de bir süre ertelenmişti.⁵⁰ “*İstanbul kadrosunun tesbit ve tatbiki için*” beş mülkiye müfettişi tayin edilmişti. Maaşlarla ilgili olarak da Heyet-i Vekile tarafından hazırlanan bir lâyiha Maliye Encümeni'ne gönderilmişti.⁵¹

Basında İstanbul Türklüğü'nün Muhafazası Tartışmaları

Mecliste yapılan görüşmeler sırasında birçok mebusun ve hükümet yetkililerinin ifade ettikleri gibi, TBMM Hükümeti'nin memurlarla ilgili uygulamalarındaki en temel amacı, İstanbul'da devlet işlerini sürdürebilecek yeterlilikte ve sayıda memur kadrosunu istihdâma devam etmek, geriye kalan “*gayri-faal*” memurları da farklı görevlerle İstanbul dışında ihtiyaç olan yerlere göndermekti. Bu sayede hem İstanbul'da oluşan geçici kargaşayı bir an önce izâle etmek hem de Anadolu ve Trakya'daki memur ihtiyacını bu şekilde karşılamak hedefleniyordu. Ancak İstanbul basınının büyük bir kısmı, böyle bir uygulamanın İstanbul Türklüğü'ne maddi-manevi zarar vereceği görüşündeydi. Özellikle İstanbul Rumları'nın -Lozan Konferansı sırasında, başlangıçta onların da mübâdelesi gündeme gelmiş olmasına rağmen- hâlen İstanbul'da bulunmaları kamuoyu için İstanbul Türklüğü açısından bir tehditti. Maddî olarak Türklerden daha zengin ve eğitim olarak da daha güçlü bir topluluk olarak görülen Rumlar'ın İstanbul'da kalmaları bir tehdit olarak değerlendirilirken, Türklerin aydın sınıfını oluşturan memurların bir kısmının şehirden uzaklaştırılması veya maaş verilmeyerek güç durumda bırakılması, Türkler açısından bir tehlike olarak görülüyordu. Bu hususu en baştan beri işleyen ve en çok üzerinde duran gazetelerden biri *Vakit* gazetesi idi. Özellikle gazetesinin başyazarı Ahmed Emin (Yalman) Bey konuyu “*birkaç bin me'mûrun hakkı ve istikbâli mes'elesi değil, mühim ve şümüllü bir memleket mes'elesi*” olarak değerlendiriyordu. Bu yüzden Refet Paşa'nın İstanbul'da idareyi ele almasının

⁴⁸ Maliye Vekâleti'nden İstanbul Vilâyeti'ne 30 Aralık 1922 tarihli telgraf sureti; *BOA. HR.İM.*, nr. 9/2 lef 24; “İlga Olunan Devâirin Bütün Me'mûrları”, *İkdam*, nr. 9266, 2 Ocak 1923, s. 1.

⁴⁹ İstanbul Vali Vekili'nden Adnan Bey'e 31 Aralık 1922 tarihli tahrirat; *BOA. HR.İM.*, nr. 9/2 lef 25.

⁵⁰ “İstanbul Maaşları İçün Müzâkereler”, *İkdam*, nr. 9269, 5 Ocak 1923, s. 1.

⁵¹ “İstanbul Maaşları ve Kadrolarının Tatbiki”, *İkdam*, nr. 9271, 7 Ocak 1923, s. 2.

ardından gazetesinde konuyu sürekli gündemde tuttuğu gibi, aynı tarihlerde bizzat Ankara'ya giderek hükümet yetkililerine konuyu doğrudan anlatmaya çalışmıştı. Ahmed Emin Bey'e göre,

“(İstanbul memurlarının) küçük bir kısmı memlekete ihânet etmiş veya Millî Mücadele'ye karşı gayr-ı muvafık bir tarz almıştır. Bu sınıf insanların bir kısmı kaçmıştır. Bir kısmı da hâlâ köşe bucakda saklıdır. Gerek bunlar ve gerek İstanbul'daki hükûmetsizlikden istifade ederek seneler zarfında su-i isti'mâllere girişmiş memurlar bittabi hiçbir merhâmete lâyık değildir.”

Fakat bunlar dışında namuslu ve vatansever bir memur kitlesi ile aileleri kalmaktadır ki İstanbul'daki Türk nüfusun kuvvetli halde bulunması ve memleketin geleceğinden ümidvâr olması için onların zor durumda bırakılmaları gerekir. Bu tarz memurların maaşlarının ödenmemesi, yaşanan intikal devresinde İstanbul Türklüğü için zararlı bir adımdır.⁵²

Konuyu incelemeye ve gelişmeleri takip etmeye devam eden Ahmed Emin, maaşların sadece bir ay için (Kasım ayı) ödenmesi ile ardından Aralık ayı maaşları ve sonrası hakkında yapılan tartışmalar üzerine konuyla ilgili yazılarında üslubunu sertleştirmişti. Mecliste bazı vekillerin memurlar ve maaşlar meselesine yaklaşımını “İstanbul'a karşı dar bir zihniyet ve ma'nâsı anlaşılmaz bir husûmetle hareket edilmesi, İstanbul Türklüğü'nü vahim ve daimi tehlikelere düşürmek demektir ki bunun memleket için bir kâr olduğunu kimse iddiâ edemez” diyerek eleştiriyor, “11.000 me'mûr, aileleri ile birlikte yaklaşık 55.000 kişilik bir nüfus” oluşturan bir kitleye sergilenen olumsuz tavır nedeniyle “İstanbul Türklüğü'nün bir buhran geçirmekte olduğunu” ifade ediyordu.⁵³ Benzer endişe ve eleştiriler İstanbul basınının hemen hemen tamamında yer aldığı gibi, birçok yazar da Ahmed Emin Bey'e benzer üslupla meseleyi inceleyen yazılar kaleme alıyorlardı.⁵⁴

Basının genel tavrı böyle olmakla birlikte memurlar meselesine bazı mebuslara benzer şekilde yaklaşan yazarlar da vardı. Bunlardan biri olan Tanin gazetesinden İsmail Müştak Bey'e göre, İstanbul'daki bir memurun ülkenin diğer kısımlarındaki memurlardan herhangi bir farkı yoktu. İsmail Müştak, İstanbul'daki memurların şehirden ayrılmak istememelerinin ve bu görüşün çoğunlukla desteklenmesinin “Erzurum'dan Yemen çöllerine kadar senelerce müddet birer çanta gibi taşıdığı çoluğu çocuğuyla vatanın bütün mihnet ve meşakkat diyarlarını dolaşmış” ve “(karşılaştığı birçok sıkıntıda) herhangi bir mazeret beyân etmemiş” Anadolu'daki birçok memura karşı haksızlık olduğu-

⁵² Ahmed Emin Bey Ankara'da bulunduğu sırada Hâkimiyet-i Milliye gazetesi kendisinden İstanbul'un durumu ile ilgili olarak bir yazı talep etmiş, yukarıdaki görüşlerini de Hâkimiyet-i Milliye'deki bu yazısında ifade etmiştir. Ahmed Emin, “İstanbul'un Hâli”, *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 685, 13 Aralık 1922, s. 1.

⁵³ Ahmed Emin, “İstanbul Türklüğü”, *Vakit*, nr. 1822, 7 Ocak 1923, s. 1.

⁵⁴ İstanbul'un milli ve ekonomik açıdan güçlendirilmesiyle memurlar meselesine dâir bazı yazılar için bkz. Ahmed Cevdet, “İstanbul”, *İkdam*, nr. 9259, 26 Aralık 1922, s. 1; Ahmed Cevdet, “Yine İstanbul”, *İkdam*, nr. 9265, 1 Ocak 1923, s. 1; Falih Rıfka, “İki İstanbul”, *Akşam*, nr. 1547, 12 Ocak 1923, s. 3.

nu düşünüyordu. Ona göre, Anadolu'nun bu fedakâr memurları “İstanbul’da Bâb-ı Âlî’den Sultanahmet’e becayiş ederken suratını ekşiten ve siyasi inkılâblarda bile rahatının bozulmasına razı olamayan meslekdaşlarını kıskanmağa bile utanmış”lardı. Bu yüzden memurlar “devleti bir çiftlik gibi kullanmak zihniyetinin adaletsiz olduğunu” kabul etmeli ve verilecek karara uyararak, yeni gönderilecekleri yerde çalışmaya razı olmalıydılar.⁵⁵

Fakat İsmail Müştak Bey’in yazılarını kaleme aldığı *Tanin* gazetesi de -İstanbul basınının büyük çoğunluğu gibi- kendisiyle aynı fikirde değildi. Gazete İsmail Müştak Bey’in yazısını takip eden günlerdeki iki baş yazısıyla memurlar meselesine değinirken, “İstanbul me’mûrîn sınıfının perişân ve âtîfete muhtaç” durumuna vurgu yapıyor ve bu durumu Türkiye’nin iç siyaseti ve İstanbul’un geleceği açısından en önemli sorun olarak değerlendirmeye devam ediyordu. Açığa alınan memurlar dolayısıyla oluşan sorunu “zaruri bir inkılâbın tabii neticesi” olarak kabul ettiklerini vurgulayan gazete, bununla birlikte bu neticenin tesirlerinin doğal hudutları aşarak, memlekette bir endişe ve korkuya neden olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca İstanbul halkının en baştan beri irâde-i milliyenin yanında yer almış ve gösterdiği fedakârlıklarla hükümete sadâkatını ispat etmiş olduklarını, idarî değişim dolayısıyla en büyük zararı da memurların durumu yüzünden yine İstanbul ahalisinin gördüğünü dile getirerek, “İstanbul’da bir esas ve temel teşkil eden İslam ve Türk binâ-yı ictimâ’isini inhidâm tehlikesinden kurtarmak vakti çokdan gelmiş, hatta geçmek üzere bulunmuş olduğunu nazar-ı mülâhazaya almak icâb eder” diyordu. Yine gazete, “İstanbul’daki mühim bir Türk ve İslam nüfusun hislerinin tercümanı olmak” için konuyu gündeme getirdiklerini ve “Büyük Millet Meclisi’nin bu sartları bir feryad olarak duymasını arzuladıklarını” da ekliyordu.⁵⁶

Birkaç gün sonra, Büyük Millet Meclisi Muvazene-i Maliye Encümeni’nin İstanbul memurlarının maaşları hakkında meclise sunduğu teklifte, faal memurlarla emekli, ma’zûl ve yetimlerin maaşlarının ödenmesinin kabul edilmesini ancak gayr-i faal memurlardan emeklilik ve ma’zûliyet isteyenlere yarım maaş, emeklilik ve ma’zûliyet hakkı olmayanlara ise ikişer maaş ikramiye verilmesi önerisinin reddedilmesini istemesi üzerine *Tanin* gazetesi yeni bir baş yazıyla konuyu tekrar ele almıştı. Encümenin teklifine göre, faal memurlarla hâl-i hazırda emekli, ma’zûl ve yetim maaşı alanlar dışında hiç kimseye maaş ödenmeyecekti. Bu durum o sırada İstanbul’da açığa alınmış olan on binden fazla memurun büyük çoğunluğunun herhangi bir ücret alamayacağını gösteriyordu. Böyle bir kararın devlet mefhumunun adalet ve himaye özellikleriyle uyusamayacağını düşünen gazeteye göre, tamamen içtimâi bir mesele olan bu durumun düzeltilmemesi hükümet açısından çok yanlış bir politika olacaktı. Gazeteye göre, İstanbul’un aydın sınıfını oluşturan memurlar ve ailelerinin karşılaşacakları zorlukların ve bunun özellikle İstanbul’un geleceğine yapacağı olumsuz etkinin Ankara’ya gerekli şekilde anlatılamadığı anlaşılmaktaydı.⁵⁷

⁵⁵ İsmail Müştak, “Me’mûrlar Mes’elesi”, *Tanin*, nr. 74, 26 Aralık 1922, s. 2.

⁵⁶ “İstanbul Me’mûrları”, *Tanin*, nr. 86, 7 Ocak 1923, s. 1. İmzasız Başyazı.

⁵⁷ “Yine İstanbul Me’mûrları”, *Tanin*, nr. 89, 10 Ocak 1923, s. 1. İmzasız Başyazı.

Mecliste memurlarla ilgili nihâi kararın alınmasından birkaç gün önce, Lozan'daki görüşmelerde Türk heyetinin daha önce gündeme getirdiği Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'dan çıkarılmasına dair teklifini geri çekmesi ve patrikhane ile birlikte İstanbul Rumları'nın da İstanbul'da kalmaya devam edeceklerinin açıklanması kamuoyundaki endişelerin daha da artmasına neden olmuş, basında konu daha yoğun bir şekilde yer almıştı.⁵⁸

Hükümetin Konuyla İlgili Son Kararı

Kamuoyunda süren tartışmalarla birlikte mecliste İstanbul memurlarının Aralık ayı maaşlarının ödenmesi ile ilgili tartışma ve çalışmalar da devam ediyordu. İstanbul Rumları ile patrikhanenin İstanbul'da kalacağına açıklanması meclisin memurlar meselesindeki çalışmalarını biraz daha hızlandırmıştı. Konuyla ilgili ilk açıklamalarda, İstanbul'un idaresi ile ilgili komisyonun çalışmalarını tamamlaması sonrası, memurların Aralık ayı maaşlarının da ödeneceği ifade edilmekteydi. Bu ödemeye faal memurlarla birlikte emekli ve yetim maaşları dâhil olduğu gibi, açıktayken başka bir bölgeye tayin edilenlerin açıkta buldukları süreyi kapsayan ma'zûliyet maaşları da aynı şekilde ödenecekti.⁵⁹ TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Adnan Bey, memurların Aralık ayı maaşlarının bir an evvel ödenmesi için uğraşüyor, hükümet yetkilileri ile irtibata geçerek bu hususta kendilerine yardımcı olmalarını talep ediyordu. Fakat yaptığı çeşitli yazışmalara olumsuz cevaplar almıştı. Hariciye Vekâleti'ne ilerleyen günlerde yazdığı başka bir yazıda da konuyla ilgili destek talebini yinelemişti.⁶⁰ Fakat verilen cevap yine olumsuzdu. Özellikle daha önce vilayet kadrolarına aktarıldıkları belirtilen, önceki dönemde Nafia Nezareti ve Sadaret'te görevli odacıların yeni memuriyetlerinin devamı için bütçede gerekli tahsisat bulunmadığı ifade edilmekteydi.⁶¹

Büyük Millet Meclisi'nde de konuyla ilgili çalışmalar hızlandırılmış, maaşlar için mecliste yeni bir avans kanunu lâyhası hazırlanmış,⁶² ayrıca Burdur Mebusu İsmail Subhi Bey'in öncülüğünde toplam 41 mebusun imzasıyla meclise "*İstanbul memurlarının terfih ve ikdârları hakkında*" bir de tahrir su-

⁵⁸ Türk heyetinin Lozan'da Rumlarla ilgili önerisini geri çekmesi sonrası, memurlar meselesinin önemine daha çok vurgu yapan ve en geniş haberlerin yer aldığı gazete *Tevhid-i Efkâr*'dı. Gazeteye göre memurlar meselesinin mâhiyeti artık daha iyi anlaşılmalıydı. "İstanbul Türklüğü'nün Takviyesi Elzemdir." - "Rumların ve Rum Patrikhânesi'nin İstanbul'da kalması takarrür ettiği bir sırada İstanbul me'mûrları mes'elesinin yalnız bir tasarruf mes'elesi olmadığına Büyük Millet Meclisi'mizin kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkatini celb ederiz.", *Tevhid-i Efkâr*, nr. 575-3603, 14 Ocak 1923, s. 3.

⁵⁹ "İstanbul Kadrosu ve Maâsât Hakkında", *Akşam*, nr. 1531, 27 Aralık 1922, s. 1; "İstanbul Kadroları ve Maâsât", *Tanin*, nr. 80, 1 Ocak 1923, s. 2; "Vilayetdeki Gayr-i Faal Me'mûrin", *Vakit*, nr. 1817, 2 Ocak 1923, s. 3.

⁶⁰ Adnan Bey'den Hariciye Vekâleti'ne 5 Ocak 1923 tarihli şifre; *BOA. HR.İM.*, nr. 234/59.

⁶¹ Hariciye Vekâleti'nden Adnan Bey'e 9 Ocak 1923 tarihli tahrirat; *BOA. HR.İM.*, nr. 9/2 lef 20.

⁶² "Maaşlar İçün", *İkdam*, nr. 9272, 8 Ocak 1923, s. 1; "İstanbul'un Kanun-ı Evvel Maaşı", *Vakit*, nr. 1823, 8 Ocak 1923, s. 1. Hükümetin teklifine göre "*faal olanlar, ma'zûlîn, mütekâidîn, eytâm ve erâmîl tam (maaş) alacaklar*"dı. "Maaşlar Hakkında Hükümetin Mühim Bir Teklifi", *İkdam*, nr. 9273, 9 Ocak 1923, s. 1; "İstanbul Me'mûrlarının Maaşı Mes'elesi", *Vakit*, nr. 1824, 9 Ocak 1923, s. 3; "Me'mûrlarımıza Tam Maaş Verilecek", *Vakit*, nr. 1825, 10 Ocak 1923, s. 3.

nulmuştu.⁶³ Böylece konu hakkında mecliste yeniden uzun görüşmeler yapılmıştı. Sunulan kanun lâyhâsı lehinde ve aleyhinde yapılan çeşitli konuşmalarla birlikte Başvekil Rauf Bey'in daha önce çıkarılan kararnâmede olduğu gibi yine İstanbul'un durumunun düzeltilmesi ve memurlarının haklarının korunması gerektiği şeklindeki konuşması dikkat çekmişti.⁶⁴ Meclis görüşmeleri sonrası, oy çokluğu ile kabul edilen yeni bir avans kanunu ile de maaşların ödenmesine onay verilmişti. Buna göre İstanbul Vilayeti ile vekâletlere bağlı faal memurlar ile emekli, ma'zûl, yetim ve dulların maaşları 9 Aralık 1922 tarihinde çıkarılan Avans Kanunu'nun maddeleri çerçevesinde Şubat sonuna kadar tam olarak ödenecekti. Açıkta olan memurların "*istihdâmı câiz olanlar*"ından emekli olmak isteyenlere "*maaşları tahsîs olunduğu zamân-ı mahsûbu icra edilmek üzere*" 16 Mart 1920 tarihindeki maaşlarının yarısı; ma'zûliyet isteyenlere aynı şartlar çerçevesinde maaşlarının üçte biri; ma'zûliyet hakkı elde edemeyenlerden "*istihdâmları câiz olanlara tayin olundukları zamân-ı mahsûbu icra edilmek üzere*" yine maaşlarının üçte biri ödenecekti. Kanun 13 Ocak 1923 günü kabul edilmiş, aynı gün İstanbul Defterdarlığı'na bildirilmiş ve memurların maaşlarının bu kararlar çerçevesinde ödenmesi istenmişti. Ayrıca birkaç gün içerisinde vilayete, faal memurların maaşlarının hemen ödenmesine dair "*i'ta emri*" de iletilmişti. Fakat emekli, dul ve yetimlerle birlikte açıkta olan memurların maaşlarını almaları yine bir süre gecikecekti.⁶⁵ Bununla birlikte, kanun çerçevesinde açıkta olan memurlardan emeklilik ve ma'zûliyet talep etmek isteyenlerin müracaatlarının alınmasına ve "*câiz-i istihdâm*" olup olmadıklarına dair incelemelere de faal memurların maaş ödemeleri ile birlikte başlanmıştır. Bu durumdaki memurlar öncelikle haklarında alınacak "*cevaz-ı istihdâm*" kararı için vilayete bir istida ile müracaat edecekler, vilayet de memurlardan gelen istidaları ilgili mülga nezaret müsteşarlıkları ve memurun müdüriyetlerine ileticekti. Başlangıçta bu birimlerin kendi sicil

⁶³ Burdur Mebusu İsmail Subhi Bey ve diğer 40 mebusun meclise 5 Ocak 1923 tarihli takrirleri; BCA., Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 05, 29, 15 lef 2.

⁶⁴ "İstanbul Me'mûrlarının Haklarını Müdâfaâ Yolunda Heyet-i Vekile Reisi'nin Mühim Bir Nutku", *İkdam*, nr. 9275, 11 Ocak 1923, s. 1. Devam eden günlerde de Rauf Bey'in aynı konuşması ile ilgili çeşitli haberler yayımlanmaya devam edilmişti. "İstanbul Me'mûrları Hakkında Heyet-i Vekile Reisinin Beyânâtı", *İkdam*, nr. 9279, 15 Ocak 1923, s. 1.

⁶⁵ Kararnâme ile ilgili olarak mecliste yapılan görüşmeler ve yaşanan tartışmalar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, (171. İçtima, 10 Ocak 1923), Cilt: 26, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 250-282; Devre: 1, İçtima Senesi: 3, (172. İçtima, 11 Ocak 1923), Cilt: 26, s. 286-306. Görüşmeler hakkında basında yer alan bazı haberler için bkz. "İstanbul Me'mûrlarının Maaşları Hakkındaki Kanun Lâyhâsı Maddelerinin Her Biri Ayrı Ayrı Kabul Olunduktan Sonra İş Hey'et-i Umûmiyyeye Kaldı", *İkdam*, nr. 9276, 12 Ocak 1923, s. 1; "İstanbul Me'mûrlarının Maaşı Mes'elesi", *Vakit*, nr. 1827, 12 Ocak 1923, s. 1; "Maaşların Yarı Verilmesi Me'müldür", *Vakit*, nr. 1828, 13 Ocak 1923, s. 2; "İstanbul Maâşâtı Hakkındaki Kanun - Bugün Büyük Millet Meclisi'nde Hey'et-i Umûmiyyesi Kabul Edilecek Olan Maâşât Hakkında Kanununun Metn-i Resmisi", *Tevhid-i Efkâr*, nr. 574-3602, 13 Ocak 1923, s. 3; "İstanbul Maaşları Kabul Edildi", *İkdam*, nr. 9278, 14 Ocak 1923, s. 1; "Maâşât Hakkındaki Lâyhâ Kabul Edildi", *Tevhid-i Efkâr*, nr. 575-3603, 14 Ocak 1923, s. 1; "Maaş Kanunu Kabul Edildi", *Vakit*, nr. 1829, 14 Ocak 1923, s. 2; "İstanbul Maaşları Hakkında Mebusların Mütalaaları", *İkdam*, nr. 9279, 15 Ocak 1923, s. 3; "İstanbul Me'mûrlarının Maaşı Mes'elesi", *Vakit*, nr. 1830, 15 Ocak 1923, s. 3; "İstanbul Maaşları İçün İ'ta Emri Geldi", *İkdam*, nr. 9280, 16 Ocak 1923, s. 3; "İstanbul Kadroları ve Me'mûrlarının Maâşâtı", *Vakit*, nr. 1831, 16 Ocak 1923, s. 2.

dosyaları ile birlikte Polis Müdüriyeti'nden istenen sicil dosyalarını karşılaştırmaları ve kararların bunlar neticesinde verilmesi istenmişti.⁶⁶ Fakat sonradan Polis Müdüriyeti'nden ayrıca tahkikat istenmesine gerek görülmemeyerek, sadece ilgili müsteşarlık ve müdüriyetlerin raporlarına göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁷

Bu kararlar sonrası açıkta olan memurlar daha önceden bağlı oldukları nezaret ve müdüriyetlere istidalarını vermeye devam edecekler, incelemesi tamamlanarak istihdâmı uygun görülenler de maaş kararında belirtilen hangi kısma dâhil oluyorsa o şekilde maaşlarını alacaklardı. Böylece doğrudan Milli Mücadele aleyhine faaliyette bulunanlar hariç İstanbul memurlarının Ankara'ya tam anlamıyla bağlanması sağlanmış oluyordu.⁶⁸ Mustafa Kemal Paşa da son durumla ilgili görüşlerini basınla paylaşmış ve "TBMM'nin İstanbul memurlarının hâlini te'essürle düşündüğünü" ifade etmişti. Memurların hâline çare bulmanın meclisin vazifelerinden olduğunu, bunu bilen meclisin de vazifesini yerine getirmeye çalıştığını ancak böyle durumlara hemen çözüm bulunmasının da mümkün olmadığını ifade eden Paşa, "meclis İstanbul'u ve İstanbul'da yaşayanları lâyıkıyla düşünmektedir." demişti. Mevcut memurlar gerekli yerlerde vazifelendirilerek ülke genelinde var olan memur sorunu kolaylıkla aşılacağına çalışılacaktı.⁶⁹

İstanbul memurlarının maaşlarının ödenme kararı, Anadolu memurları hakkında henüz net bir karar alınmadığı için mecliste Kasım ayı maaşlarının ödenmesi kararında olduğu gibi yine bazı vekillerin itirazlarına neden olmuştu. Basında yer alan kimi yazılarda vurgulandığı gibi karara itiraz eden bazı vekiller de Anadolu memurlarına haksızlık yapıldığı görüşündeydiler. Özellikle istihdâm edilmeyen memurlara da ma'zûliyet maaşı ödenecek olması itiraza neden olan temel noktaydı. Maraş Mebusu Hasib Bey konuya itirazını şöyle dile getirmişti:

"Caiz-ül-istihdâm ve iki seneden beri hazineden iki para almamış memurün dururken, istihdâmına cevaz vermediğin bir memura para vermek doğru değildir. Pek yanlıştır. Sonra ma'zûliyet maaşına kesb-i istihkak edenler varsa yine buna da para vereceğiz. Ben, bunun neresinde müsavat olduğunu anlamadım. Hani Anadolu memurları? (avans veriliyor sadaları) Beyefendi avans olsun. Ya umumen bu avansı kabul edelim, yahut tamamen reddedelim. Sonra efendim, nedir aradaki şey ki, bugün açıkta kalan İstanbul memurlarına derhal tekaüt maaşı tahsis edilir, ma-

⁶⁶ "Maaşlar ve Gayr-i Faal Me'mûrların Müracaatları", *İkdam*, nr. 9281, 17 Ocak 1923, s. 3; "Maaş Tevzi'âtına Başlandı", *Vakit*, nr. 1832, 17 Ocak 1923, s. 1; "Gayr-i Faal Me'mûrlar", *İkdam*, nr. 9282, 18 Ocak 1923, s. 2.

⁶⁷ "Gayr-i Faal Me'mûrlar İçün Poliste Tahkikat İcrâsına Lüzüm Görülmemişdir", *İkdam*, nr. 9287, 23 Ocak 1923, s. 3.

⁶⁸ Rıdvan Akın, hükümetin bu tavrında hâlen İstanbul'da bulunmakta olan müttefik karargâhının olası bir tahrikâtının da etkili olduğu görüşündedir. Akın'a göre, "bu ürkek tavırda radikal bir tasfiye galeyana yol açabilir ve Lozan'da bir koz olarak kullanılabilir endişesi sezilmektedir." Rıdvan Akın, *a.g.e.*, s. 239.

⁶⁹ "İstanbul ve Me'mûrları Hakkında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Beyânâtı", *İkdam*, nr. 9283, 19 Ocak 1923, s. 1; "Baş Kumandanımızın İstanbul Matbuâtına Beyânâtı", *Vakit*, nr. 1834, 19 Ocak 1923, s. 3.

*aşını, hakkını alır. Bunlara def'aten veyahut alelhesap avans suretiyle para vermekte ben, fazla manasızlık görüyorum.*⁷⁰

Aydın Mebusu Tahsin Bey ise İstanbul Türklüğü'nün muhafazası amacıyla İstanbul memurlarına Anadolu'ya karşı ayrıcalık anlamına gelecek bir şekilde yaklaşıldığını ve bunun da gerekli olduğunu ifade ediyordu. Fakat Tahsin Bey'e göre meclisin ve hükümetin İstanbul'a yönelik bu hassas yaklaşımı İstanbul ahali tarafından pek anlaşılılmamaktaydı. Tahsin Bey'in eleştirileri meclisin aldığı karara değil, meclisin göstermiş olduğu hassasiyetleri taşımadıklarını düşündüğü İstanbul memurları ve ahalisinden bazılarına idi:

“... Bendenizin hâsıl ettiğim intibaa göre İstanbul memurin ve mütekdâdîn ve ma'zûlinine vermekte olduğumuz bu parayı biz İstanbul'da teessüs eden Türklüğü muhafaza etmek, onları perişaniyetten kurtarmak gayesiyle veriyoruz. Mâ-meleklerini satmasınlar, Türklük orada munkariz olmasın, bu maksat üzerine veriyoruz. Halbuki İstanbul matbuatında her gün meşhudumuz olan vekayiden anlaşılıyor ki, mevcudiyetlerini muhafaza etmek için verdiğimiz bu paralar beyhude yere Beyoğlu'ndaki Ermeni ve Rumların mağazalarına gidip bir takım lüks eşyaya ve Rum mağazalarına sarf ediliyor ... Onlara verilen bu paraları bir takım Yunanlıların ve Ermenilerin mağazalarına girip safahet eşyası alsınlar için vermiyoruz ...”⁷¹

İstanbul memurlarının maaşlarının ödenmesi hususu, Tahsin Bey'in de ifade ettiği ve İstanbul basınının ısrarla dile getirdiği üzere, memurların haklarının korunması ile birlikte İstanbul Türklüğü'nün özellikle İstanbul'da kalmaya devam edecek olan Rumlar karşısında güçsüz bir durumda bulunmasını önleme amacı taşıyordu. Buna karşılık ahalinin de benzer bir bilinçle hareket etmesi gerektiğine yönelik Tahsin Bey'in eleştirileri ile birlikte bir de İstanbul'da önceki dönemde İstanbul Hükümeti'ne bağlı birimlerde görevli gayrimüslim memurlar meselesi vardı. İstanbul Murahhası Adnan Bey, gayrimüslim memurların durumu ile de ilgilenmekte, onların da maaşlarının ödenmesi için uğraşmaktaydı. Gayrimüslim memurlarla ilgili alınan ilk karar, Türk ve Müslüman memurlarla ilgili kararın aksine onlara maaş ödenmemesi şeklindeydi. 13 Ocak 1923 tarihinde çıkarılan ve İstanbul Defterdarlığı'na bildirilerek maaşların ona göre ödenmesi istenen kanunda, gayrimüslim memurların ister emekli isterse faal olsunlar, bağlı buldukları vekâletçe yeniden istihdâmlarına onay verilmediği sürece maaş alamayacakları ifade edilmekteydi. İstanbul Defterdarlığı ise Maliye Vekâleti'ne, maaş ödenmemesi kararının emeklileri kesin olarak kapsayıp kapsamayacağı ile birlikte yetimler ve dul kadınlar için ödenen maaşların da aynı kapsama girip girmediğini sormuş ve bu konularla ilgili daha kapsamlı bilgi istemişti.⁷² Defterdarlığın sorusu ile birlikte gayrimüslim memurlara dâir alınacak böyle bir kararın neden olacağı

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26, s. 303.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26, s. 305-306.

⁷² Maliye Vekâleti'nden Heyet-i Vekile Riyâseti'ne 29 Ocak 1923 tarihli tezkire; BCA., Yer nr.: 30, 18, 1, 1 Fon Kodu: 06, 47, 10 lef 4.

farklı olumsuz durumlarla ilgili de bazı yetkililerin endişeleri vardı. Muhtemelen devam etmekte olan Lozan Konferansı'nda yapılan görüşmeler de dikkate alınarak, Ankara Hükümeti'nin gayrimüslimlere yönelik ayrıştırıcı bir politikaya sahip olduğu şeklinde eleştirilerle karşılaşabileceği düşünülmüştü. Bu yüzden karar Maliye Vekâleti'nin hükümete defterdarlığın sorularını iletmesinin hemen ertesi günü tashih edilerek, hâlen vazifesine devam etmekte olan gayrimüslim memurların da maaşlarının ödenmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca faal durumdayken açığa alınmış olan gayrimüslim memurlar “*cevâz-ı istihdâm kararı*”na tâbi olacaklar ve bağlı oldukları vekâlet uygun görürse vazifelerine geri dönecekler, fakat bu karara emeklilerle yetimler dâhil edilmeyeceklerdi.⁷³

İlk kararlar ilgili endişeleri olan Adnan Bey, gayrimüslim memurlarla ilgili olarak alınan son kararı yerinde bulmuş ve zikrolunan karar dolayısıyla hükümete teşekkür etmişti. Adnan Bey'e göre ilk alınan karar, hem uygulama hem de kendilerine yönelik gelebilecek eleştiriler açısından sıkıntı oluşturabilirdi. Bu yüzden gayrimüslim memurlara da maaş ödeme uygulaması çok yerinde alınmış bir karardı.⁷⁴

Neticede gayrimüslim memurlarla ilgili kararlar beraber genel olarak tüm memuriyetlerde “*faal*” durumda olan memurların maaşları ile ilgili herhangi bir problem bulunmamaktaydı. Aynı şekilde emekli, dul ve yetimlerin maaşları da ödenmeye devam edilmekle birlikte, açıkta olan “*gayr-i faal*” memurların durumu problem olarak kalmıştı. Bu problem de Nisan ayı başlarında çözülecek ve meclis tarafından, açıkta olan memurların Mayıs sonuna kadar maaşlarını almaya devam etmeleri kabul edilecekti.⁷⁵ 5 Nisan 1923 günü çıkarılan yeni bir kanunla, “*gayr-i faal*” memurların 13 Ocak 1923 tarihli kanun çerçevesinde maaşlarını Mayıs ayı sonuna kadar almaları, ancak kendilerine teklif edilecek yeni memuriyetleri kabul etmeyenlerin maaşlarının bu tarihten itibaren tamamen kesilmesi kararlaştırılmıştı. Teklif edilen memuriyetleri kabul ederlerse görev yerlerine giderek, faal memur statüsünde vazifelerine devam edeceklerdi. Yeni kanunun ilgili maddesi şu şekildeydi:

*“Mülga devair-i merkeziyeden açıkta kalmış olan bil-umûm memurin-i devlete 13 Kânunusani (Ocak) 1339 (1923) tarihli kanunun birinci, ikinci, üçüncü maddeleri mucibince avans olarak verilmekte olan maaş, aynı kuyut ve şurut dairesinde sene-i hâliye Mayıs nihayetine kadar ita olunacaktır. Ancak teklif edilen memuriyeti kabul etmeyenlerin maaşı kat' olunur.”*⁷⁶

Bu son kanun da öncekilere benzer itiraz ve eleştirilere neden olmuş, İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey yine İstanbul memurları lehine beyanlarda bulunarak kanunun onayını sağlamıştı. Müzakerelerden anlaşıldığı kadarıyla Anadolu'daki memurların büyük çoğunluğu faal hâle getirilmiş, bir ifadeye göre

⁷³ 30 Ocak 1923 tarihli kararname sureti; BCA., Yer nr.: 30, 18, 1, 1 Fon Kodu: 06, 47, 10 lef 1.

⁷⁴ Adnan Bey'den İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'e 31 Ocak 1923 tarihli şifre; BOA. HR.İM., nr. 235/126.

⁷⁵ Rıdvan Akın, a.g.e., s. 237-238. “*Meclis Bütçesine Tahsisat-ı Munzamma İtasına ve İstanbul Gayr-i Faal Me'murlarına Dair Kanun*” ve kanunla ilgili görüşmeler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, (18. İçtima, 5 Nisan 1923), Cilt: 28, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 370-373.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Cilt: 28, s. 371.

“yalnız maliye kısmında 1400 memur açıkta kalmıştı.”⁷⁷ Fakat bu 1400 memurun aslında memuriyetleri lağvedildiği için açıkta kaldıkları, sonradan farklı memuriyetlere istihdâmlarının sağlandığı ifade edilmekteydi.⁷⁸ Her hâlükârda Anadolu’da da açığa alınmış, gayr-i faal durumda memurlar bulunmaktaydı. Ancak bu durumdaki memurların sayısı tüm Anadolu’da, İstanbul’dakilerin çok altında kalmıştı. İstanbul’da hâlen açıkta olan memurların sayısı 10.000’den fazlaydı. Rauf Bey meclise hitap ederken, memurların faal hâle getirilirken iyice tedkik edildiklerini ve daha önceki şartlar çerçevesinde memuriyete kabulü mümkün olmayanların zaten uzaklaştırıldıklarını belirtiyordu. Fakat çoğunluğunun istihdâmı câiz kişilerden oluştuğunu belirttiği memurların bir müddet daha maaş almaya devamlarının sağlanmasını, yaklaşan Ramazan ayına da işaret ederek meclisten şu şekilde rica ediyordu:

“... İstanbul’daki memurlar asır-dîde bir hükümetin vakayı dolayısıyla ihlâlinden ve yeni bir Türk hükümeti doğması yüzünden kendi kusurları olmadığı halde ahvalin icab ettirdiği veçhile açıkta kalmış, devair-i merkeziye memurlarıdır ... Hükümetiniz vazifesinde sizin tahdit buyurduğunuz şerait ve kuyuda riayet ederek vazifede tekâsülü olanları, mâzisi sakat olanları, cevaz-ı istihdâm kararı verirken ariz ve amik tetkik ediyor ve bu milletin parasına liyakat kesbetmeyenlere parasını sarf etmiyor. Bu millette hizmet ve liyakatini göstermeyenlere milletin parasından maaş vermiyor ve bu talimatınızı, bu emrinizi harfiyen tatbik ediyoruz. Ancak bu milletin öz evlâtları olan ve ilk fırsatta canla, başla milletin saadetine çalışmak için yaşayan insanları, ahval ve zaruret şöyle oldu, böyle oldu diyerek ihmal edemeyiz. Bu ihmal on bin ailenin felâketi demek olur ... Bugün Ramazan-ı Şerif geliyor ... Bu aileler için de geliyor ... Bu aileler de Ramazan-ı Şerif bekliyor. O zaman yiyecek, içecek isteyeceklerdir. Bu nokta-i nazardan rica ediyorum, hükümetin bu teklifini kabul buyurunuz.”⁷⁹

Netice olarak söz konusu kanunun da kabulü sağlanmıştı. Hükümet, İstanbul’a ve şehrin memurlarına karşı güvensizliğini kısmen devam ettirse de İstanbul’daki memurların durumunu “millî bir mesele” olarak değerlendirmekteydi. Bununla birlikte, konuyla ilgili problemler bir süre daha devam edecekti. Örneğin hükümete, kanunlarda açıklık olmadığı ve “istihlas olunan mahâllerde kalan zabitanın” bu kanunlara dâhil olup olmadığına anlaşılmadığı gerekçesiyle, zabitanın faal ve gayr-i faal olanlarla birlikte emekli, dul ve yetimlerinin de maaşlarını alamadıkları ve bu yüzden zor durumda kaldıklarına dair şikâyetler iletilmişti. Bununla ilgili de hükümet tarafından gerekli düzenlemeler yapılarak, maaş hakkı bulunan zabitanın alacaklarının ödenmesi için gerekli tebligatların yapılması sağlanmıştı.⁸⁰

⁷⁷ İçel Mebusu Sâmî Bey’in görüşmeler sırasındaki konuşması; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Cilt: 28, s. 371.

⁷⁸ Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey’in görüşmeler sırasındaki konuşması; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Cilt: 28, s. 372-373.

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Cilt: 28, s. 372.

⁸⁰ Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nden İcrâ Vekilleri Heyeti Riyâseti’ne 12 Mayıs 1923 tarihli tahrirat; BCA., Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 132, 950, 13.

Sonuç

Mecliste İstanbul memurlarına duyulan güvensizliğe rağmen maaş meselesinin memurların lehine sonuçlanması, hükümetin -özellikle İstanbul başınının sürekli gündemde tuttuğu- İstanbul'un geleceği ile ilgili endişeleri paylaştığının en temel göstergesiydi. Memurlara duyulan güvensizliğin temelinde, İstanbul'da yaşanan işgal süreci, İstanbul hükümetlerinin süreçteki tavırları ve memurlar arasında Milli Mücadele aleyhtarlarının bulunması gibi hususlar yer almaktaydı. Ayrıca bu güvensizlik, İstanbul memurlarının hükümete bağlanmasına ve maaşlarının ödenmesine itiraz edenler kadar, bu durumu destekleyenler için de geçerliydi. Hâlâ işgal altında bulunan İstanbul'da, bir anda işsiz ve parasız olarak ortada kalacak bir memur kitlesinin, işgal güçlerinin manipülasyonlarına açık olacakları endişesi bu güvensizliğin en net tezahürüydü. Hâlen İstanbul'daki memurların zorda kalmaları durumunda olumsuz bazı hareketlerde bulunabileceklerinin düşünülmesi, aynı zamanda milli bütünlük kaygısının egemen olduğu bir ortamda ciddi bir problem anlamına gelmekte ve kendi içinde bir çelişkiyi de barındırmaktaydı. Zira mecliste bazı vekillerin de ifade ettikleri gibi, İstanbul memurlarının maaşlarının ödenme kararı, "İstanbul Türklüğünü muhafaza etmek" kaygısıyla alınmıştı. İstanbul'daki Türk ahalinin, şehirde ekonomik olarak da güçlü bir halde bulunan Hristiyan ahali -özellikle Rumlar- karşısında etkisiz ve güçsüz kalmaları engellenmek istenmekteydi. Bu kaygıyla alınan bir kararın arka planında bu memur kitlesinin işgal güçlerinin manipülasyonlarına açık hale gelmesi endişesinin bulunması aslında süreci, devam eden Lozan Konferansı ve İstanbul'daki işgal güçleri ile gayrimüslim unsurların konumları etrafında biçimlenen dönemin siyasi konjonktürünün belirlediğini göstermektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Hâriciye Nezâreti - İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.), nr. 9/2; nr. 234/59; nr. 235/126.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 05, 29, 15; Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 132, 950, 13; Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 204, 393, 1; Yer nr.: 30, 10, 0, 0 Fon Kodu: 204, 393, 29; Yer nr.: 30, 18, 01, 01 Fon Kodu: 06, 36, 14; Yer nr.: 30, 18, 01, 01 Fon Kodu: 06, 37, 08; Yer nr.: 30, 18, 1, 1 Fon Kodu: 06, 47, 10.

Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, (11 Kasım 1922), Cilt: 3, TBMM Basımevi, Ankara 1980.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 24, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

_____ : Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 25, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

_____ : Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

_____ : Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Cilt: 28, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

Gazeteler

Akşam, Hâkimiyet-i Milliye, İkdâm, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Vakit.

Eserler

AKIN, Rıdvan: *TBMM Devleti (1920-1923) - Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

AKYILDIZ, Ali: *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

BOZKURT, Abdurrahman: *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2014.

CRISS, Bilge: *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

FINDLEY, Carter V.: *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform - Bâbüâli (1789-1922)*, (Çevirenler: Latif Boyacı - İzzet Akyol), İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

_____ : *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

HEPER, Metin: *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (İngilizce'den Çeviren: Nalan Soyarık), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006.

_____ : *Türkiye'nin Siyasal Hayatı - Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açılardan...*, (İngilizce'den Çeviren: Kadriye Göksel), Doğan Kitap, İstanbul 2011.

KIRMIZI, Abdulhamit: *Abdülhamid'in Valileri - Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.

KURT, Burcu: *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, Küre Yayınları, İstanbul 2015.

SARIYILDIZ, Gülden: *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004.

SÖYLEMEZOĞLU, Galib Kemal: *Hariciye Hizmetinde 30 Sene, 1892-1922*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.

TERZİ, Mehmet Akif: *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015.

TURAL, Erkan, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi - II. Meşrutiyet Döneminde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara 2009.

Makaleler

ASLAN, Betül: "İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması", *Türkler, Cilt: 16 - Cumhuriyet*, (Editörler: Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 106-115.

AYDOĞAN, Erdal: "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılama ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28, Ankara, (Mayıs-Kasım 2001), s. 253-261.

BAKAR, Bülent: "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 23, Muğla, Güz 2009, s. 13-59.

ÇETİNSAYA, Gökhan: "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", *Osmanlı Araştırmaları*, İSAM - İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayını, Sayı: 47, İstanbul 2016, s. 353-409.

ŞAVKILI, Cengiz - AYDIN, Tülay: "Atatürk Döneminde Bürokrasinin Yeniden Yapılandırılması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 87, Ankara (Kasım 2013), s. 67-90.

Tezler

ASLAN, Betül: "Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum 1991.

KALEMLİ, Hüseyin, "İstanbul'un Son İşgal Yılı ve Tahliyesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 2013.